Book

2021-22

Family Resources Management and Interior Decoration

कौटुंबिक संसाधनांचे व्यवस्थापन आणि आंतरिक सजवाट

भाग २

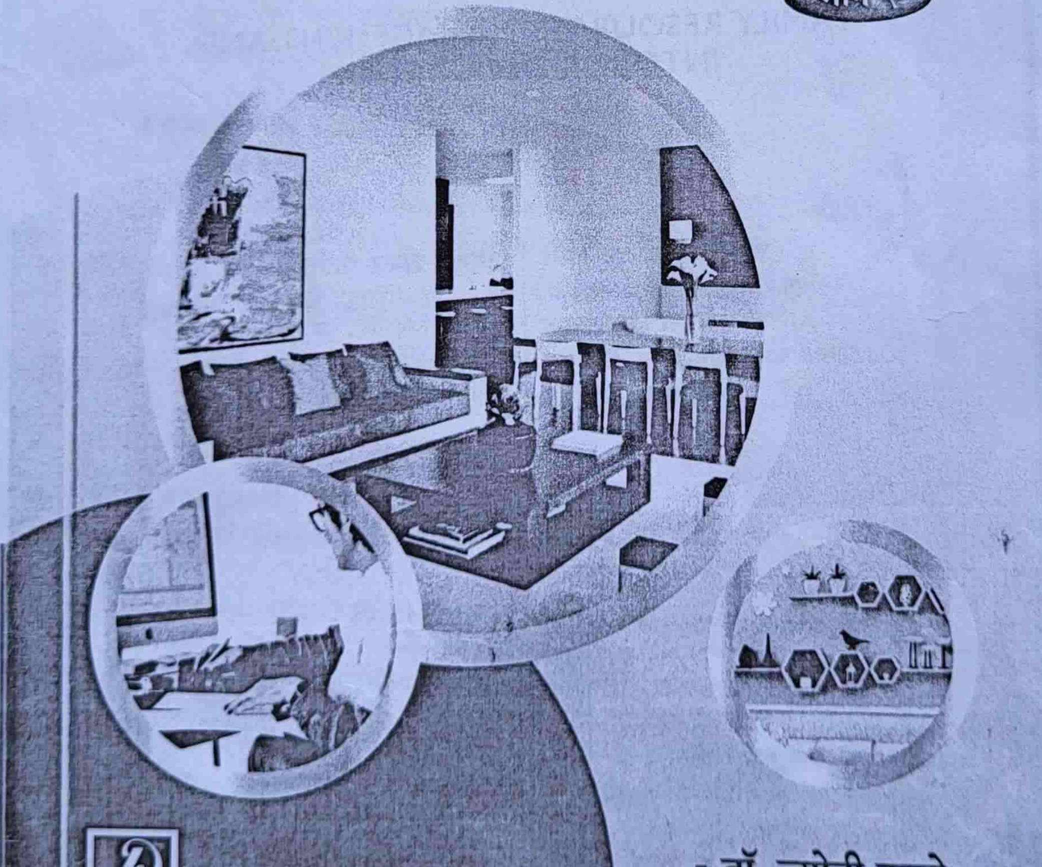

Prashant

▪ डॉ. ज्योती हावरे
▪ दिपाली भटकर (वांदे)

Principal
(Dr. A.R.Choukhande)
Smt. Kokilabai Gawande Mahila
Mahavidyalay, Daryapur,
Dist.Amravati

Smt. K. G. M. M. Daryapur

कौटुंबिक संसाधनांचे व्यवस्थापन व आंतरिक सजावट (भाग 2)
Family Resources Management and
Interior Decoration (Part-2)
© सुरक्षित

प्रकाशक । मुद्रक
रंगराव पाटील
प्रशांत पब्लिकेशन्स
3, प्रताप नगर, श्री संत ज्ञानेश्वर मंदिर रोड,
नूतन मराठा महाविद्यालयाजवळ,
जळगाव 425001.

दूरध्वनी । वेब । ईमेल
0257-2235520,2232800
www.prashantpublications.com
prashantpublication.jal@gmail.com

आवृत्ती । आयएसबीएन । किंमत
नोव्हेंबर, 2021
978-93-90862-28-3
₹ 225/-

अक्षरजुळवणी
प्रशांत पब्लिकेशन्स

Prashant Publications *app for e-Books*
e-Books are available online at
www.prashantpublications.com / kopykitab.com

या पुस्तकातील कोणताही मजकूर, कोणत्याही स्वरूपात वा माध्यमात पुन:प्रकाशित अथवा संग्रहीत करण्यासाठी लेखक/प्रकाशक दोघांचीही लेखी पूर्वपरवानगी घेणे बंधनकारक आहे.

Smt. K. G. M. ... Dapur

प्रा. डॉ. ज्योती विजय हावरे

एम.ए.(गृहअर्थशास्त्र), पीएचडी.

दिपाली शंकर भटकर (वांदे)

एम.ए.(गृहअर्थशास्त्र), बी.एड.

गृहअर्थशास्त्र हा विषय सर्व सामाजिक शास्त्रांना व्यापणारा विषय आहे. गृहिणीबरोबर घरसजावट, संसाधनाचा उपयोग, फर्निचर मांडणी, फर्निचरची काळजी यांचे ज्ञान अनेक व्यवसाय स्थापनेकरीता उपयोगी आहे. कारण गृहअर्थशास्त्राच्या प्रत्येक शाखा नवरोजगार संधी उपलब्ध करून देणाऱ्या आहेत. मानवाचे आरोग्य, शिक्षण, व्यवस्थापन हे या विषयाद्वारे साधले जाते. यातून महिला तसेच पुरूषांना अनेक रोजगार व स्वयंरोजगार संधी मिळते. असा हा विषय जीवनव्यापी आहे.

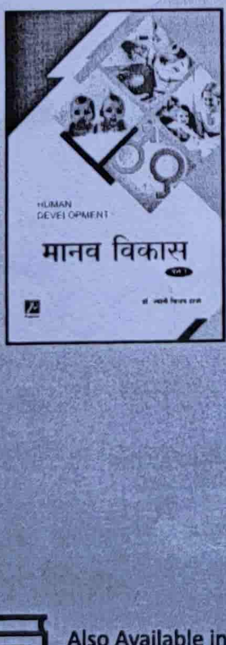

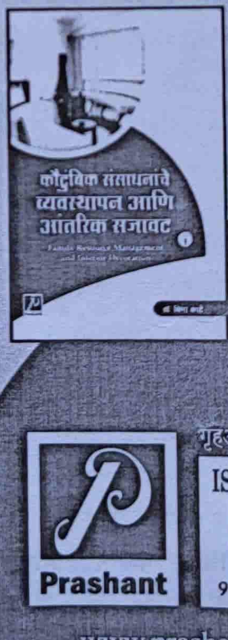

गृहअर्थशास्त्र ₹ 225

ISBN 978-93-90862-28-3

Prashant

Also Available in e-Book

www.prashantpublications.com

prashantpublication.jal@gmail.com

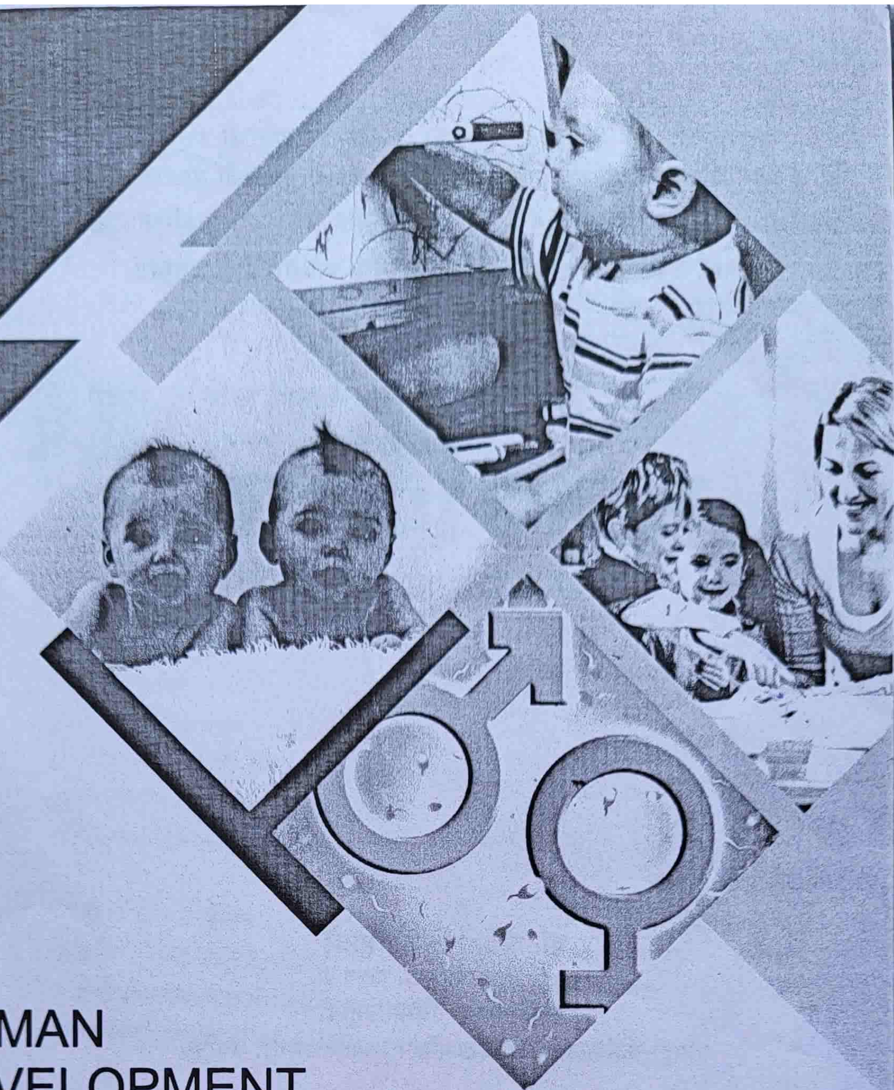

HUMAN DEVELOPMENT

मानव विकास

भाग १

Prashant

डॉ. ज्योती विजय हावरे

Smt. K. G. M. M. * Daryapur *

Principal
Dr. A. R. Choukhande
Smt. Kokilabai Gawande Mahila
Mahavidhyalay, Daryapur

मानव विकास (भाग 1)
Human Development (Part-I)
© सुरक्षित

▮ प्रकाशक । मुद्रक
रंगराव पाटील
प्रशांत पब्लिकेशन्स
3, प्रताप नगर, श्री संत ज्ञानेश्वर मंदिर रोड,
नूतन मराठा महाविद्यालयाजवळ,
जळगाव 425001.

▮ दूरध्वनी । वेब । ईमेल
0257-2235520,2232800
www.prashantpublications.com
prashantpublication.jal@gmail.com

▮ आवृत्ती । आयएसबीएन । किंमत
नोव्हेंबर, 2021
978-93-91391-03-4
₹ 195/-

▮ अक्षरजुळवणी
प्रशांत पब्लिकेशन्स

e -Books are available online at www.prashantpublications.com
DOWNLOAD **Prashant Publications** *app for e-Books*
kopykitab.com • amazon.com • play.google.com

या पुस्तकातील कोणताही मजकूर, कोणत्याही स्वरूपात वा माध्यमात पुन:प्रकाशित अथवा संग्रहीत करण्यासाठी लेखक/प्रकाशक दोघांचीही लेखी पूर्वपरवानगी घेणे बंधनकारक आहे.

Smt. K. G. M. M. * Daryapur *

डॉ. ज्योती हावरे

श्रीमती कोकिळाबाई गावंडे महिला महाविद्यालय, दर्यापूर, जि. अमरावती, येथे गृहअर्थशास्त्र विभागाच्या विभागप्रमुख म्हणून २७ वर्षापासून कार्यरत असून एक सामाजिक जाण असणाऱ्या प्राध्यापक म्हणून त्या सुपरिचित आहे. त्यांनी २०१२ ला संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठातून पीएच.डी. पूर्ण केली. संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठातील गृहअर्थशास्त्र अभ्यास मंडळ सदस्य, विद्याशाखा सदस्य आहेत. आजपर्यंत ३० शोधनिबंध वेगवेगळ्या नामांकित राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय जर्नलमध्ये प्रकाशित झालेले आहे. त्यांनी आजपर्यंत अनेक चर्चासत्र, परिषदा, कार्यशाळेमध्ये सहभाग नोंदविला असून त्यामध्ये त्यांचे लेखही प्रसिद्ध झाले आहे. याआधी पुस्तकेही प्रकाशित झाली आहे. त्या श्रीमती कोकिळाबाई गावंडे महिला महाविद्यालयातील गृहअर्थशास्त्र रिसर्च सेंटरच्या प्रमुख आहेत. त्या समाजिक क्षेत्रातही अग्रेसर आहे. त्या लोकमत सखीमंच त्या समन्वयक होत्या. दर्यापूर येथील श्रीमती वेणुताई पतसंस्थेच्या संस्थापक अध्यक्षा आहे.

Prashant

मानसशास्त्र ₹ 195

ISBN 978-93-91391-03-4

9 789391 391034

Also Available in e-Book

www.prashantpublications.com
prashantpublication.jal@gmail.com

2019-20

Human Development

मानव विकास

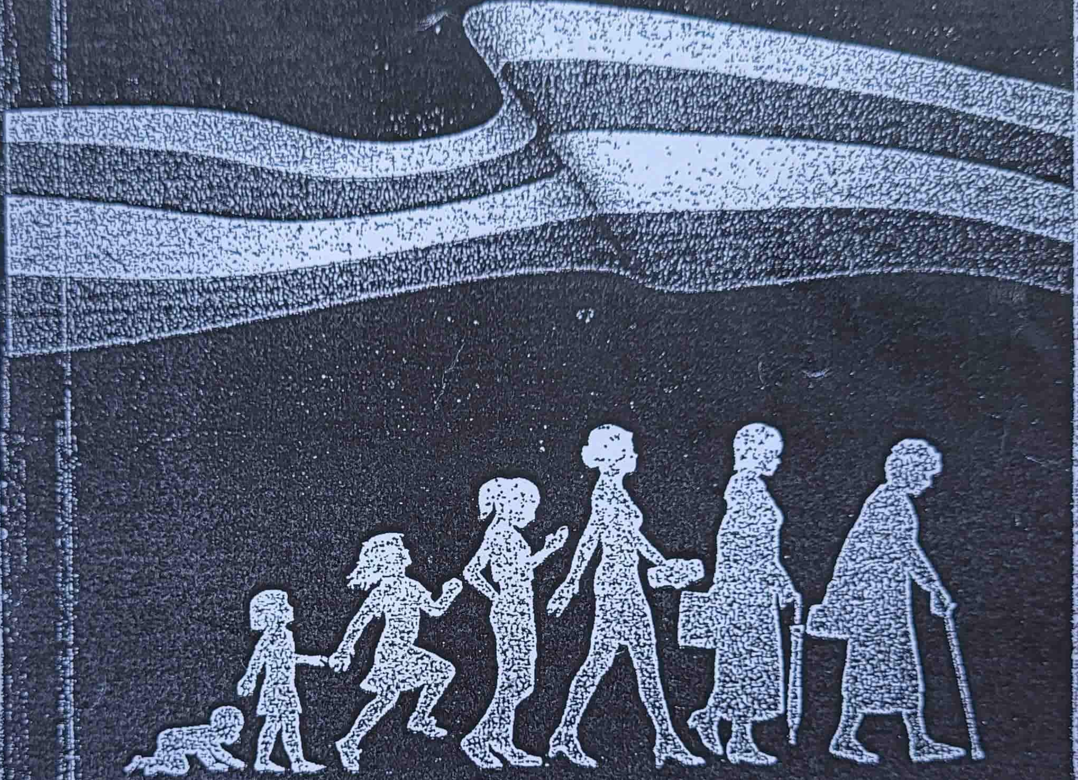

Book

Book

Prashant

डॉ. ज्योती वि. हावरे

Principal
(Dr. A.R.Choukhande)
Smt. Kokilabai Gawande Mahila
Mahavidyalay, Daryapur,
Dist.Amravati

मानव विकास

Human Development

© सुरक्षित

प्रकाशक । मुद्रक

रंगराव पाटील

प्रशांत पब्लिकेशन्स

3, प्रताप नगर, श्री संत ज्ञानेश्वर मंदिर रोड,

नूतन मराठा महाविद्यालयाजवळ,

जळगाव 425001.

दूरध्वनी । वेब । ईमेल

0257-2235520,2232800

www.prashantpublications.com

prashantpublication.jal@gmail.com

आवृत्ती । आयएसबीएन । किंमत

जानेवारी 2020

978-93-89501-15-5

₹ 150/-

अक्षरजुळवणी

प्रशांत पब्लिकेशन्स

या पुस्तकातील कोणताही मजकूर, कोणत्याही स्वरूपात वा माध्यमात पुर्नप्रकाशित अथवा संग्रहित करण्यासाठी लेखक/प्रकाशक दोघांचीही लेखी पूर्वपरवानगी घेणे बंधनकारक आहे.

गृहअर्थशास्त्र विषयाच्या सहाय्या...
'मानव विकास' या पुस्तकाची रूपरेषा ...

मानवी विकासाच्या विविध पैलूंचा ... वातावरण, विकासात यांची भूमिका, वाता... कुटुंबाची विकासात भूमिका, व्यक्तीमत्व ... प्रकार, नेतृत्व, प्रकार, गुण, बालकाच्या ... महत्व, अपंग बालकाच्या शैक्षणिक अडचणी ... भावनिक बदल, सवयी, पालकत्व, प्रकार ... बालसंगोपनाच्या पद्धती, पालकांना आव्हान ... हा दृष्टीकोन डोळ्यासमोर ठेवून पुस्तकाची म...

प्रस्तुत पुस्तकाच्या पूर्णत्वाकरीता संदर्भ... घेतला त्या पुस्तकाचा संदर्भग्रंथसुचित उल्ले... कार्यात माझे प्राचार्य, प्राध्यापक वर्ग, तसे... माझ्या मुली प्रियंका, शलाका यांचेही सह... वर्ल्ड प्रिन्टर्स व प्रशांत पब्लीकेशन यांनी ... उचलून विद्यार्थिनीपर्यंत पोहचविण्यासाठी अ... ऋणी आहे.

प्रस्तुत पुस्तक विद्यार्थिनी, वाचक, सम... उपयुक्त ठरेल हा आशावाद बाळगते.

महाराष्ट्रातील सर्व विद्यापीठाच्या पदवी व पदव्युत्तर वर्गासाठी उपयुक्त.
तसेच बी.ए. (भाग-३) च्या नविन अभ्यासक्रमानुसार क्रमिक पुस्तक.

MPSC, UPSC, NET-SET व इतर स्पर्धा परीक्षांसाठीही उपयुक्त.

मानव विकास

HUMAN DEVELOPMENT

2019-20

डॉ. ज्योती वि. हावरे
सहयोगी प्राध्यापक
श्रीमती कोकीळाबाई गावंडे महिला महाविद्यालय, दर्यापूर

WITH BEST COMPLEMENTS
FROM
AUTHORS AND PUBLISHERS

Prashant
प्रशांत पब्लिकेशन्स

Smt. K. G. M. M. * Daryapur *

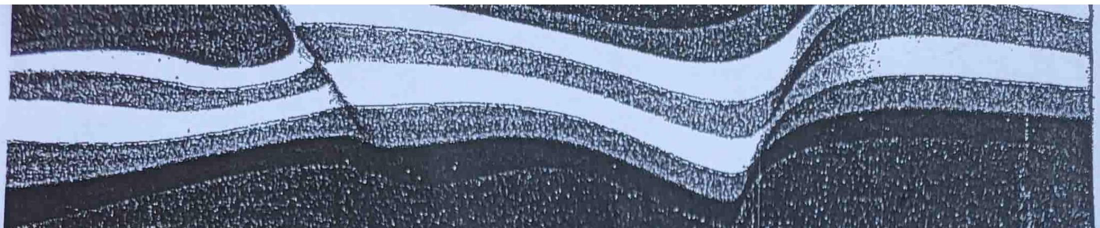

पालकत्व म्हणजे खरतर घरामध्ये नित्यनेमाने घडणारे विविध छोटे मोठे प्रसंग, मतभेद, संघर्ष आणि अचानक उद्भवणाऱ्या घटनावरील प्रतिसादांची एक न संपणारी मालिकाच असते. चांगल्या पालकत्वासाठी आवश्यकता आहे ती कौशल्याची. आजचे पालकत्व जास्त जबाबदारीचे आणि जोखीमेचे झाले आहे. आई वडिलांप्रमाणे त्यांची मुले असतात असा समज समाजामध्ये आढळतो. बालकाचा रंग, रुप, आकार, बौध्दिक क्षमता आपल्या आई वडिलाशी मिळते जुळते असते. वास्तविक शरीररचना व बाह्यवेषभूषेवरून चांगले अगर वाईट व्यक्तित्व ठरविणे दोषपूर्ण ठरेल. मानवी विकासाच्या विविध पैलूंचा अभ्यास करतांना व्यक्तित्व इतरांच्या आपल्याबद्दलच्या अपेक्षा व अभिवृत्ती यांना अनुसरून निश्चित होईल. व्यक्तिपरत्वे व्यक्तीत्व बदलत जाईल. नेतृत्व हे व्यक्तीसापेक्ष व परिस्थितीसापेक्ष आहे. समाज परिवर्तनासाठी शिक्षकांची भूमिका खूप महत्वाची असल्यानेच समाजात शिक्षकांना अनन्यसाधारण महत्व आहे.

सदरील पुस्तकात अनुवंशिकता, वातावरण, विकासात यांची भूमिका, वातावरणाचे प्रकार, संयुक्त, विभक्त कुटुंबाची विकासात भूमिका, व्यक्तीमत्व संरक्षण यंत्रणा, स्वत्वकल्पना, प्रकार, नेतृत्व, प्रकार, गुण, बालकाच्या वर्तनसमस्या लैंगिक शिक्षण, महत्व, अपंग बालकाच्या शैक्षणिक अडचणी, किशोरावस्थेतील शारिरिक भावनिक बदल, सवयी, पालकत्व, प्रकार पालकबालक संबंध, महत्व, बालसंगोपनाच्या पद्धती, पालकांना आव्हान इ. विविध मुद्द्यांचा यथोचित समावेश केला आहे.

मानसशास्त्र ₹ 150

Prashant

ISBN 978-93-89501-15-5

9 789389 501155

www.prashantpublications.com
prashantpublication.jal@gmail.com

2018-19

अॅट्रॉसिटी
अंमलबजावणीतील यशापयश

डॉ. देवलाल सुखदेवराव आठवले

Book

BOOK PUBLICATIONS • LAXMI BOOK PUBLICATIONS • LAXMI BOOK PUBLICATIONS • LAXMI BOOK PUBLICATIONS

Principal
(Dr. A.R.Choukhande)
Smt. Kokilabai Gawande Mahila
Mahavidyalay, Daryapur,
Dist.Amravati

लेखक परिचय

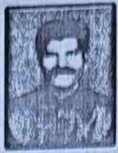

डॉ. देवलाल सुखदेवराव आठवले

(एम. ए (राज्यशास्त्र), नेट, एम. लिब पीएच. डी)

शासकीय विदर्भ ज्ञान विज्ञान संस्थेतील 'राज्यशास्त्र' विभागातून पदव्युत्तर एम. ए. चे शिक्षण पूर्ण केले. त्याचवर्षी पहिल्याच प्रयत्नात नेट परिक्षा उत्तीर्ण केली. संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठाच्या ग्रंथालयशास्त्र विभागातून ग्रंथालय व माहिती शास्त्रात सुवर्ण पदक मिळवले. त्यानंतर 'अट्रॉसिटी ॲक्ट 1989 या कायद्याचे अंमलबजावणीतील यशापयश' या विषयावर संशोधन करून संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठा तर्फे पीएच. डी. पदवी प्राप्त केली.

श्रीमती कोकिळाबाई गावंडे महिला महाविद्यालय, दर्यापूर जि. अमरावती येथे सद्या राज्यशास्त्र विभागात गेल्या 13 वर्षा पासून पदवी व पदव्युत्तर विभागात सहाय्यक प्राध्यापक म्हणून कार्यरत आहे. 5 मे 2016 ला कोलंबो (श्रीलंका) येथे झालेल्या द्वितीय जागतिक महिला परिषदेमध्ये 'भारतातील महिलांचे ॲटॉसिटी ॲक्ट 1989 अंतर्गत सद्यस्थिती' या विषयावर पेपर वाचन केले. याशिवाय अनेक आंतरराष्ट्रीय, राष्ट्रीय, राज्यपातळीवर व विभागीय स्तरावरील परिषदांमध्ये सक्रिय सहभाग नोंदवून पेपर वाचन केले.

शिक्षण, सामाजिक व सांस्कृतिक चळवळीमध्ये नेहमीच सहभाग दिलेला आहे. विशेषबाब म्हणून उत्तर प्रदेशातील चमोली जिल्ह्यातील झालेल्या भूकंपाच्य वेळी मदत व पुनर्वसन कार्यात नेहरू युवा केंद्र, अमरावती द्वारा पाठविण्यात आलेल्या पथकाचा सक्रिय सदस्य म्हणून सामाजिक जाणवितून कार्य केले. डेबु, नागपूर अधिवेशन आणि आसूड या मराठी अभिनेत्यासोबत भूमिका करण्याची संधी मिळाली. लोकमत, देशोन्नती आणि सकाळ या नामवंत वृत्तपत्रामध्ये सामाजिक, शैक्षणिक व राजकीय विश्लेषणात्मक लिखान केले. राष्ट्रीय सेवा योजनेचे कार्यक्रम अधिकारी म्हणून अनेक सामाजिक कार्यात सहभाग राहीला आहे.

ISBN 978-1-387-68430-4

90000

9 781387 684304

Printed by

LAXMI BOOK PUBLICATION, Solapur
Ph.: 0217-2372010 / +91-9595-359-435
Email.: apiguide2014@gmail.com
ayisrj2011@gmail.com
Website.: lbp.world

Published by

Lulu.com
3101, Hillsborough St,
Raleigh, NC 27607,
United States.

LAXMI BOOK PUBLICATIONS • LAXMI BOOK PUBLICATIONS • LAXMI BOOK PUBLICATIONS • LAXMI BOOK PUBLI

Smt. K. G. M. M. * Daryapur *

2021-22

संतप्रबोधन

डॉ. हरिदास आखरे

Book

Principal
(Dr. A.R.Choukhande)
Smt. Kokilabai Gawande Mahila
Mahavidyalay, Daryapur,
Dist.Amravati

2021-22

संतप्रबोधन

डॉ. हरिदास आखरे

Prashant

प्रशांत पब्लिकेशन्स

Smt. K. G. M. M. Daryapur

2021-22

Prashant

प्रशांत पब्लिकेशन्स

संतप्रबोधन / डॉ. हरिदास आखरे

Santprabodhan / Dr. Haridas Akhare

© डॉ. हरिदास देविदास आखरे

६६, श्रीरामनगर शेगांव, जि. बुलढाणा.
मोबा. ७५८८५६६४००

प्रकाशक
रंगराव पाटील
प्रशांत पब्लिकेशन्स
३, प्रताप नगर, श्री संत ज्ञानेश्वर मंदिर रोड,
नूतन मराठा महाविद्यालयाजवळ, जळगाव ४२५००१.
दूरध्वनी : ०२५७-२२३५५२०,२२३२८००
Email : prashantpublication.jal@gmail.com
Website : www.prashantpublications.com

पहिली आवृत्ती : फेब्रुवारी २०२२

ISBN 978-93-89493-94-8

मुद्रण : थॉमसन प्रेस (इंडिया) लि., दिल्ली
मुखपृष्ठ : अविनाश कुंभार
अक्षरजुळवणी : प्रशांत पब्लिकेशन्स

मूल्य : ₹ 250 | $ 10 | £ 8

Smt. K. G. M. M. * Daryapur *

अनुक्रमणिका

१. सदा माझे डोळा । जडो तुझी मूर्ती २३
२. संत तुकारामांच्या अभंगातील जीवन मूल्यविचार........... २६
३. भेटीलागी जीवा २९
४. या रे नाचू प्रेमानंदे..! ३२
५. ज्ञानिया घरी दिवाळी... ३५
६. कृष्णं वंदे जगद्गुरू...! ३८
७. याला जीवन ऐसे नाव.. ४२
८. जगाच्या कल्याणा, संतांच्या विभूति...................... ४६
९. कर्मे ईशू भजावा ४९
१०. मर्यादा पुरुषोत्तम श्रीराम ५१
११. सत्य असत्याशी मन केले ग्वाही............................ ५४
१२. धन्य आजि दिन... संत दर्शनाचा.......................... ५७
१३. गुरु परमात्मा परेषू... ६०
१४. तरुणांनो, सर्वगुण संपन्न व्हा................................ ६४
१५. जाता पंढरीसी सुख वाटे जीवा... .... ६८
१६. चला पंढरीसी जाऊ... विठ्ठल डोळ्याने पाहू................ ७०
१७. वारी... अनुभूती आनंदाची..! ७३
१८. सुंदर ते ध्यान उभे विटेवरी...! ७८
१९. गीतार्थ थोरवी..! ८१

Smt. K. G. M. M. Daryapur

2021-22

२०. संत साहित्यातील समाजप्रबोधन....................
२१. विदर्भातील संत परंपरा ....
२२. गुरु माउली गजानन ....
२३. आपुले मरण पाहिले म्या डोळा..! ....
२४. माझे माहेर पंढरी..!................................
२५. देश हा देव असे माझा ....
२६. मी गेलो ऐसे मानू नका, भक्तीत अंतर करू नका...
२७. शानदार हो मेरा भारत..............................
२८. वर्तमान स्थितीतील समस्यांची उकल करण्याची
क्षमता संत साहित्यात ....
२९. श्रीज्ञानेश्वरीतील विकर्मे : एक शोध व बोध........
३०. संत तुकारामांचा विश्वात्मक मूल्यविचार...........
३१. संत तुकारामांचा ज्ञानमूल्य विचार..................

Smt. K. G. M. M. Daryapur

ISBN - 978-81-951551-5-6

भारताच्या जडणघडणीत महिलांचे योगदान

Peer-Reviewed Book Chapter

संपादक डॉ. अनिल एन. ठाकरे

20-21

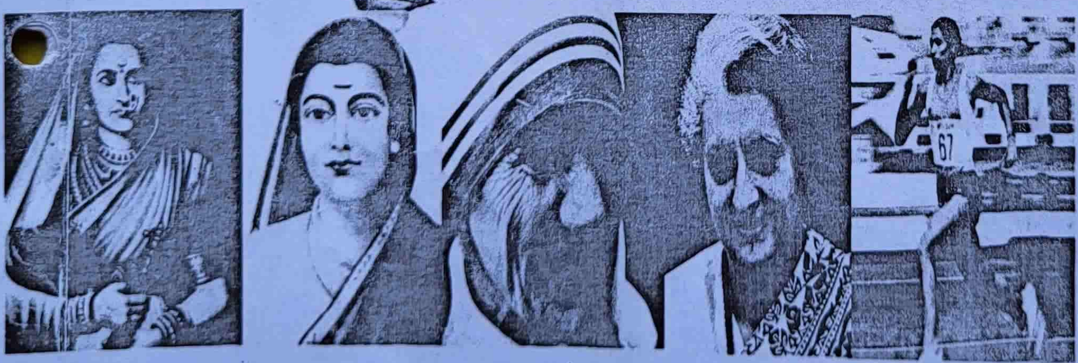

Principal
(Dr. A.R.Choukhande)
Smt. Kokilabai Gawande Mahila
Mahavidyalay, Daryapur,
Dist.Amravati

2020-21

ISBN-978-81-951551-5-6

१२) भारताच्या जडणघडणीत महीलांचे सामाजिक योगदान /७०
डॉ. महेश प्रल्हादराव गोमासे
१३) महीला सक्षमीकरणातील अडथळे व उपाय /७९
डॉ. विलास आबा गायकवाड
१४) सामाजिक कार्य करणाऱ्या स्त्रियांच्या आत्मचरित्रांचे मराठी साहित्यातील योगदान /८५
प्रा. डॉ. संतोष विष्णू चतुर
१५) भारताच्या जडणघडणीत आधुनिक महिलांचे योगदान /९६
प्रा.दिलीप एम. मोरे
१६) भारताच्या शैक्षणिक जडणघडणीत महिलांचे योगदान: एक शोध. /११०
डॉ.हरिदास देविदास आखरे
१७) वर्धा येथील मावशी केळकर यांचे स्वातंत्रपूर्व काळातील सामाजिक, शैक्षणिक कार्य /११९
प्रा. डॉ. किशोर एच. बारापात्रे
१८) अमरावती जिल्हयातील महिलांचे सामाजिक प्रबोधनाचे कार्य /१२४
डॉ.अमोल रमेशराव बोरकर
१९) वैदर्भिय स्त्री शिक्षणाच्या क्षेत्रात कमलाताई हॉस्पेट व शांताबाई रानीवाला यांचे योगदान /१३०
डॉ. अभिलाषा राऊत,
२०) भारताच्या जडणघडणीत महीलांचे सामाजिक योगदान /१४५
डॉ.कोकीळा अ. गावंडे
२१) स्वराज्याच्या जडणघडणीत महाराणी येसूबाईंचे योगदान /१५५
डॉ. विष्णू नामदेव लांडे

Smt. K. G. M. M. * Daryapur *

ISBN-978-81-951551-5-6

2020-21

भारताच्या जडणघडणीत आधुनिक महिलांचे योगदान

प्रा.दिलीप एम. मोरे
श्रीमती को.गा.म.महा. दर्यापूर, जि.अमरावती

प्रस्तावना :

स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर भारतामध्ये खऱ्या अर्थाने परिवर्तनाच्या प्रक्रियांना सुरूवात झाली. त्यामध्ये भारताच्या जडणघडणीत महिलांचे योगदान हे तितकेच महत्वाचे आहे जेवढे पुरूषांचे. कारण सामाजिक, आर्थिक, राजकीय व क्रिडा या सर्वच क्षेत्रात महिलांचा सहभाग हा महत्वपूर्ण आहे. परंतु जीवनात अनेक संकटांना सामोरे जावून जीवन फुलविणाऱ्या हिरकण्या सुध्दा या समाजात दडलेल्या आहेत. त्यांचा वास्तू व जीवनपट समाजासमोर यावा या माध्यमातून स्त्रियांमध्ये स्व्त:बद्दल आदर व सकारात्म्क दृष्टीकोन निर्माण होवून स्त्रीशक्तीला अभिमान प्राप्त होईल आणि जागतिकीकरणाच्या जगात पुरूषांच्या बरोबरीने महिला आपल्या कार्यकर्तृत्वाचा आलेख उंचावण्यासाठी प्रयत्न करीत आहेत. त्यासाठी काही ठराविक महिलांचा जीवनपट व त्यांनी समाजासाठी केलेले योगदान आपणासमोर सादर करीत आहे.

<u>सावित्रीबाई फुले</u> : ज्या काळात स्त्रीला समाजात मनाचे स्थान मिळत नव्हते ; शिक्षांपासून आणि स्वातंत्र्यापासून दूर ठेवून स्त्रीला परावलंबी आणि परतंत्र ठेवले जात होते त्या काळात सावित्रीबाईचा जन्म झाला .

ISBN-978-81-951551-5-6

पुढे मात्र सावित्रीबाईना, ज्योतिबा फुले यांचा उदार दृष्टी कोण असल्याने , स्वतःचे व्यक्तिमत्व घडविण्याची संधी प्राप्त झाली.

महाराष्ट्रातील महान समाज सुधारक व दलितांचे उद्धारकर्ते महात्मा ज्योतिबा फुले यांच्या संघर्षमय समाजसुधारणाच्या कार्यात त्यांना खांद्याला खांदा लावून स्त्री – शिक्षण व दलित्धारक कार्य करणाऱ्या त्यांच्या सौभाग्यवती सावित्रीबाई फुले या सातारा जिल्हातील शिरवळपासून जवळच असलेल्या नायगावच्या खंडोजी नेवसे पाटील याच्या घरी ३ जानेवारी १८३१ रोजी सावित्री हि कन्या जन्मली . त्याची हि एकुलती एक लाडकी मुलगी होती. त्या काळात बालविवाहाची परत होती. त्यामुळे सावित्री सात वर्षाची होताच तिच्यासाठी नवरामुलगा शोधण्यासाठी मोहीम सुरु झाली. शिवाय सावित्री हाडापेराने मजबूत आणि थोराड असल्याने सावित्रीबाईच्या आई – वडीलांनी मोहीम जरात सुरु केली. नेवसे पाटील आणि धनकवडीचे पाटील यांचा घरोबा होता. त्यातून ज्योतिबा बारा वर्षाचे आणि सावित्रीबाई नऊ वर्षाच्या होत्या .
सावित्रीबाई आणि ज्योतिबा यांना अपत्य नव्हते . त्यांनी यशवंत नावाचा मुलगा आणि त्याच्या विधवा आईला आपल्या घरी साभाळले. पुढे सावित्रीबाईनी ज्योतीबाशी विचार्मिनय करून यशवंतलाच दत्तकच घेतले . यशवंतच्या खऱ्या आईला सावित्रीबाईंनी अत्यंत प्रेमाने वागविले हि त्यांच्या मनाच्या मोठेपणाची साक्ष . सावित्रीबाईंना बालपणी घरच्याकडून शिक्षणासाठी प्रोत्साहन मिळणे त्या काळात शक्यच नव्हते. सावित्रीबाईना मात्र बालवयापासून शिकावे असे मनातून वाटत होते.

Smt. K. G. M. M. Daryapur

ISBN-978-81-951551-5-6

ज्योतिबाबरोबर सावित्रीबाईंना विवाह झाल्यावर त्यांना तत्यांच्या मनातील इच्छा पूर्ण करण्याची संधी चालून आली ज्योतिबाच्याच मानाने स्त्रियांना- शिकावे असा विचार केलेला असल्यामुळे त्यांनी आपल्या पत्नीपासूनच स्त्रीशिक्षणाला आरंभ केला होता. ज्योतीबांच्या वडीलांनी आपल्या मुलाच्या शिक्षणाबाबद्च विरोध प्रकट केला होता. तिथे सुनेच्या शिक्षणाला ते नकार देतील यात काय आश्चर्य . पण ज्योतीबाच्या मुलींसाठी शाळा काढण्याचा विचार निश्चित झाला . त्यमुळे त्याचा आरंभ त्यांनी आपल्या पत्नीपासूनच म्हणजे सावित्रीबाईन पासूनच केला. शेतात करतांनाच झाडाखाली बसून काळ्या मातीत अक्षरे गिरवत सावित्रीबाई शिकू लागल्या . या मध्ये प्रगती झाल्यावर त्यांनी एका सरकारी शाळेत प्रवेश घेवून पुढचे शिक्षण चालू ठेवले .

१४ जानेवारी १८४८ साली ज्योतीबांनी पुण्यास मुलींची पहिली शाळा काढली. पण मुलीना शिकवयाचे धाडस करायला कुणी शिक्षक पुढे येईना . तेव्हा सावित्रीबाई शाळेत जावून मुलीना शिकवू लागल्या . बाय्कैनी शिकणे हे महापाप . आणि त्यांना शिकवणे हे तर महाभयंकर पाप, असे त्या काळी सर्वच समाज समजत असल्याने, सावित्रीबाई शाळेत मुलीना शिकवायला जाऊ लागल्या की पुण्यातले अतिकर्मठ लोकं त्याचावर दगड, शेण, चिख्ल वैगरे फेकीत. पण सावित्रीबाईना या सर्व छळाला शांतपणे तोंड देवून मुलीना शिक्षण देण्याचे कार्य चालू ठेवले . सावित्रीबाई आणि ज्योतिबा फुले यांनी नंतर दोन शाळा काढल्या . त्या व्यवस्थित चलल्या पुणे येथील हे शिक्षण कार्य पाहून १९५२ म्ध्ये इंग्रज

ISBN-978-81-951551-5-6

सरकारने फुले पतीपत्नीचा मेजर कँन्डी यांच्या हस्ते जाहीर सत्कार केला, आणि शाळांना सरकारी अनुदानही जाहीर केला . भारतातल्या मुलीना पहिल्या शाळेतील या पहिल्या शिक्षिकेने आपले शिक्षण देण्याचे व्रत चालूच ठेवले.

पण हे सर्व त्या पतीच्या पावलावर पावूल टाकून अंधपणे करीत नव्हत्या , तर त्या कार्यावर त्याची निष्टा होती , म्हणून पतीनिधनानतरही त्यांनी सत्यशोधक समाजाचे 'समता आंदोलन' पुढे चालू ठेवले . सावित्रीबाई शिकल्या तेव्हा त्याच्या ठायी असणारया कविमनाला जे काही आढलले ते त्यांनी कविता आणि अभंगाच्या रुपात शब्दबद्ही केले. १८५४ साली त्याचा 'काव्यफुले' हा काव्यसंग्रह प्रसिद्ध झाला. 'मातोश्री सावित्रीबाईंचे भाषणे व गाणी ' या नावाने पुस्तकही १८९१ मध्ये प्रसिद्ध करण्यात आले . कित्तेक कवितात निसर्गाची मनोरम वर्नेही आलेली आहेत. काव्यलेखनाप्रमाणेच त्यांनी 'गृहिणी' या मासिकात लेखही लिहिले . त्याच्या लेखनाला स्वानुभवाचा भक्कम आधार असल्याने ते लेखन परिणामकारक झाले आहेत.

सावित्रीबाईनी ज्योतीबांच्या सर्व कार्यात हिरीरीने भाग घेतला स्त्रियांनी शिकावे हे त्यांचे ब्रीद वाक्य होते. अनाथना आश्रय मिळवा हि त्याची कार्यक्षेत्र त्यांच्या श्रद्धेने प्रभावी झाली . सामजिक कार्यात पुढाकार घेणे हे त्यांचे ध्येय होते. त्यामुळेच १८७६ – ७७ मधल्या दुष्काळात त्यांनी खूप कष्ट केले . पुढे १८९७ मध्ये प्लेगची भयंकर साथ आली असताना त्यांनी आपल्या स्वतः च्या प्रकृतीचीही पर्वा न करता प्लेगची

Smt. K. G. M. M. * Daryapur *

ISBN-978-81-951551-5-6

लागण झालेल्यांसाठी काम केले . दुर्दैवाने त्या स्वतःच प्लेगच्या भीषण रोगाने बळी ठरल्या. आणि १० मार्च १८९७ मध्ये त्यांना मृतू आला.

समजातल्या दिन : दलितांना मायेने जवळ करणाऱ्या, स्त्रियांना शिक्षण मिळावे म्हणून धडपदनाऱ्या सावित्रीबाई खर्या अर्थाने ज्योतिबाच्या सहचरणी म्हणून शोभल्या . त्याच्या थोर सामजिक कार्य विषयाची कृतध्नता म्हणून १९९५ पासून ३ जानेवारी हा सावित्रीबाईचा जन्मदिन हा "बलीकादिन" म्हणून साजरा केला जातो.

समाजसेविका - राधा पाटील : लग्न झालेल्या स्त्रीने नवऱ्याच्या अवतीभोवती राहणं, त्याला उलट न बोलणं, प्रसंगी माघार घेणं, नवऱ्याला न दुखवणं स्वाभाविकच . . . पण कुठपर्यत ?

नवरा-बायकोच्या नात्यात अनेक पदर. कधी उघड न दिसणारे, बाहेरच्यांना न जाणवणारे, तरीही ते दोघांनीही सोसावे लागणारे, सांगता येत नाही व सोसवत नाही. अशी बहुधा बायकांवर लादलेली स्थिती. नवरा व्यसन करू लागतो. त्या काळात मित्रांशी शेअर करतो. शिवाय ते सांगतांना पुरूषांना संकोच वाटत नाही व सोसवत नाही, बायकोला खानदानाची इज्त, घराण्याची प्रतिष्ठा, बाईपण जपावं लागते नारीगुणी मानसिकतेमुळे नि लहानपणापासूनची शिकवण म्हणून. खरे तर स्त्रियांनाही विवाहीत असणं. श्री व सौ. सो ॲन्ड् सो म्हणून घेण्याचा, मिरवण्याचा अभिमान आणिं आवडही. ते त्यांना अभिमानास्प्द नव्हे तर गौरवास्प्द वाटते. अशीच एक कहाणी आहे राधा पाटील यांची राधा मध्य्मवर्गीय कुटूंबातील. साधं सरळ रेषेत जगत पदवीधर झालेली. खरं

2020-21

ISBN-978-81-951551-5-6

तर लहानपणीच बाहूला-बाहुलीचे लग्न हा आवडता खेळ खेळणारी. चुरमुऱ्यांना मुंडवळया, फेटा, साडी गुंडाळून गळयात मण्यांची माळ वगैरे सजवणं वाजंत्री असंही जमेल तेवढं अशी ही राधा. लग्न करून छान संसार करायचा. हेच स्वप्न उराशी कवटाळून तारूण्यात पदार्पण केलेली. कपाळाला ला टिकली, गळयात भारदस्त् मंगळसुत्र, पायात जोडवी, बांगडया मनगटभर, भांगात सिंदूर हे सगळं हसण्यावरी न्यायची.

भरभरूण जगणं, संसाराची हौस, मनापासून राबणं, घर तारण्य्, अगदी धीरजचे कपडे इस्त्रीपासून ते बुट पॉलिस करण्यापर्यंत काम राधानं खुशीखुशी अंगावर केलेली घेतलेली. नवऱ्याच्या अवतीभोवती राहणं. त्याला उलट न बोलणं, सतत माघार घेणे, वाद नाही की आवाज चढवून बोलणं नाही, देवाला निस्सीम भक्त् जसा पुजतो तशी ही राधा नवऱ्यावर श्रध्दा ठेवून जणू पुजा करायची. मनाच्या स्तरावर नवऱ्याला दुखवायचं नाहीच, ही आतप्रोत भावना नजरेत नवऱ्याबद्दलची माया अशी तिचीर वागणूक होती. सुरूवातीला धीरजला खुप कौतुक वाटलं पण पुढेपुढे त्याला राधाच्या भाबडेपणाचा कंटाळा नव्हे तर चीड यायला लागली. ग्रॅज्युएट राधा आणि तिचं हे असं वागणं ? राधाचं सगळं फिरण तन-मनाचं धीरजभोवती. इतकी आवडनिवड जपणं. पुढेपुढे करणं की, तिच्या मुर्खपणाचा त्याला संताप यायला लागला. राधा पदवीधर, वर्तमानपत्र वाचणं, बातम्या पाहणं, पार्लर जाणं. ग्रंथालयात जाऊन पुस्क आणणं, मार्केटिंग, बिल भरणे ती बिनचुकपणे करायची. पण धीरजनेही ऑफीसातलं सगळं सांगावं, ही अपेक्षा. धीरजला तिच्या वायफळ

Smt. K. G. M. M. Daryapur

ISBN-978-81-951551-5-6

बडबडीचा कंटाळा यायचा. 'शेअरिंग' नाहीच उरलं. संवाद आटत गेला. त्यांच्या मते राधामध्ये बौध्दीक कुवत नाही. घराबाहेरचं जग तर माहित नाही आणि जाणून घेण्याची उत्सुकताही नाही. राधाला मुर्खात काढणं, अंगावर वसकन ओरडणं वाढलं नी राधा नव्र्हस व्हायला लागली. सततचं अपमानास्प्द बोलणं, वागवणं यामुळे राधाचा आत्म्विश्वास कमी व्हायला लागला. निबुध्द्, बेअक्क्ल, गचाळ अशा शेलक्या शब्दांमधून तिचा उतारा करायचा. धीरजचा जणू सपाटा लावला होता. धीरजची बौध्दीक भूक लागत नसल्याचा त्यानेच ग्रह करून घेतला. कारण राधा तर पती हा परमेश्व्र मानून वागणारी. त्यामुळे तिच्याशी संवाद, समजावणं, समज देणं यातून राधाचं वागणं, बदलणं, शक्य् झालं असतं धीरजला. विकएन्ड्ला बाहेर येणं, ट्रिप, लाँग ड्राईव्ह् , चांगली नाटकं-सिनेमा दोघांनी मिळून पाहणं व त्यावर चर्चा यातून राधाला बदलण्याचा प्रयत्न् नाहीच केला धीरजनं. कारण राधा ही अशीच. हे गृहित धरलं त्यानं. म्हणजे संसार टिकवून ठेवलाय राधानंच, फ्लॅट, बँक बॅलेन्स्, फर्निचर, पैसा, सगळं राधाला देणारा धीरज फक्त् वैवाहिक नाते नाकारून तरीही राधा स्थिर, स्व्त:पुरतं स्व्त:च जीवनाचं तत्व्ज्ञान घेऊन वावरणारी, ही राधाताई संसाराच्या या मायाजालातून सुटका घेते आणि आनंदाने समाजसेवा करण्याचा निर्णय घेवून आज कोल्हापूर शहरात आनंदाने गोरगरिब महिला व वृध्द् यांचे समस्या सोडविण्यासाठी दिवसरात्र कार्य करून आपल्या कार्याचा ठसा समाजावर उमटविला आहे. राधाताई

ISBN-978-81-951551-5-6

स्व्त:चा संसार सोडून इतरांचा संसार थाटण्यासाठी प्रयत्नशील झाल्या आहेत.

आंतरराष्ट्रीय धावपटू - अंजना ठमके : पाण्यासाठी डोक्यावर हंडा घेऊन दररोज तीन-चार किलोमीटर आणि शाळेसाठी दररोज पंधरा किलोमीटरची पायपीट करणारे पाय भारतीय ॲथलेटिक्स्च्या इतिहासात सुवर्ण् पान लिहितील, असे स्वप्नतही कुणा द्रोणाचार्याला वाटले नसेल. पण नाशिकजवळील आदिवासी पाडयावरील अंजना ठमकेने सहजसाध्य् केले ते वयाच्या अवघ्या 16 व्या वर्षी. डोंगराळ भागातील आदिवासी पाडयात वाढलेली ही मुलगी जीवनातील तशाच अडथळयांवर मात करीत आणखी नवे विक्रम साकारण्यास सज्ज् आहे. नाशिकजवळील डोंगराळ आदिवासी भागात गणेशवाडी आहे. वाडीच्या टोकाला एका शेतमजुराची झोपडी. त्यात या स्व् प्राने जन्म् घेतला. आई-वडीलांनी मुलगी झाली म्हणुन नाक मुरडलं नाही. तिला नैसर्गिकरित्या वाढविले. म्हणजे काय, तर हालअपेष्टांचे जगणे हेच आपले जीवन हे बिंबवले. अंजना मात्र यातूनही मार्ग काढत शाळेपर्यंत धावत सुटली. गिरनारेच्या शाळेत ती दररोज पंधरा कि.मी. पायपीट करून दाखल होत असे. पाण्याची टंचाई या वाडीला नित्य् पूजलेली शाळेत जाण्यापूर्वी पाण्याचा हंडा बरोबर घेऊन दररोज दिड कि.मी.पायपीट ठरलेली.

अशा प्रतिकुल परिस्थितीत 400 मी आणि 800 मिटर धावणे प्रकारातील एक विजेती घडत होती. शाळेत पाचवीला धावण्याच्या स्प्र्धेत तिने इतरांना सहज मागे टाकले. तिचे नसीब असे की शाळेत तिला

Smt. K. G. M. M. Daryapur

ISBN-978-81-951551-5-6

बडबडीचा कंटाळा यायचा. 'शेअरिंग' नाहीच उरलं. संवाद आटत गेला. त्यांच्या मते राधामध्ये बौध्दीक कुवत नाही. घराबाहेरचं जग तर माहित नाही आणि जाणून घेण्याची उत्सुकताही नाही. राधाला मुर्खात काढणं, अंगावर वसकन ओरडणं वाढलं नी राधा नर्व्हस व्हायला लागली. सततचं अपमानास्प्द बोलणं, वागवणं यामुळे राधाचा आत्म्विश्वास कमी व्हायला लागला. निबुध्द्, बेअक्क्ल, गचाळ अशा शेलक्या शब्दांमधून तिचा उतारा करायचा. धीरजचा जणू सपाटा लावला होता. धीरजची बौध्दीक भूक लागत नसल्याचा त्यानेच ग्रह करून घेतला. कारण राधा तर पती हा परमेश्व्र मानून वागणारी. त्यामुळे तिच्याशी संवाद, समजावणं, समज देणं यातून राधाचं वागणं, बदलणं, शक्य् झालं असतं धीरजला. विकएन्ड्ला बाहेर येणं, ट्रिप, लाँग ड्राईव्ह् , चांगली नाटकं-सिनेमा दोघांनी मिळून पाहणं व त्यावर चर्चा यातून राधाला बदलण्याचा प्रयत्न् नाहीच केला धीरजनं. कारण राधा ही अशीच. हे गृहित धरलं त्यानं. म्हणजे संसार टिकवून ठेवलाय राधानंच, फ्लॅट, बँक बॅलेन्स्, फर्निचर, पैसा, सगळं राधाला देणारा धीरज फक्त् वैवाहिक नाते नाकारून तरीही राधा स्थिर, स्व्त:पुरतं स्व्त:च जीवनाचं तत्वज्ञान घेऊन वावरणारी, ही राधाताई संसाराच्या या मायाजालातून सुटका घेते आणि आनंदाने समाजसेवा करण्याचा निर्णय घेवून आज कोल्हापूर शहरात आनंदाने गोरगरिब महिला व वृध्द् यांचे समस्या सोडविण्यासाठी दिवसरात्र कार्य करून आपल्या कार्याचा ठसा समाजावर उमटविला आहे. राधाताई

2020-21

ISBN-978-81-951551-5-6

स्व्त:चा संसार सोडून इतरांचा संसार थाटण्यासाठी प्रयत्नशील झाल्या आहेत.

आंतरराष्ट्रीय धावपटू - अंजना ठमके : पाण्यासाठी डोक्यावर हंडा घेऊन दररोज तीन-चार किलोमीटर आणि शाळेसाठी दररोज पंधरा किलोमीटरची पायपीट करणारे पाय भारतीय ॲथलेटिक्स्च्या इतिहासात सुवर्ण् पान लिहितील, असे स्वप्नतही कुणा द्रोणाचार्याला वाटले नसेल. पण नाशिकजवळील आदिवासी पाडयावरील अंजना ठमकेने सहजसाध्य् केले ते वयाच्या अवघ्या 16 व्या वर्षी. डोंगराळ भागातील आदिवासी पाडयात वाढलेली ही मुलगी जीवनातील तशाच अडथळयांवर मात करीत आणखी नवे विक्रम साकारण्यास सज्ज् आहे. नाशिकजवळील डोंगराळ आदिवासी भागात गणेशवाडी आहे. वाडीच्या टोकाला एका शेतमजुराची झोपडी. त्यात या स्व् प्राने जन्म् घेतला. आई-वडीलांनी मुलगी झाली म्हणुन नाक मुरडलं नाही. तिला नैसर्गिकरित्या वाढविले. म्हणजे काय, तर हालअपेष्टांचे जगणे हेच आपले जीवन हे बिंबवले. अंजना मात्र यातूनही मार्ग काढत शाळेपर्यंत धावत सुटली. गिरनारेच्या शाळेत ती दररोज पंधरा कि.मी. पायपीट करून दाखल होत असे. पाण्याची टंचाई या वाडीला नित्य् पूजलेली शाळेत जाण्यापूर्वी पाण्याचा हंडा बरोबर घेऊन दररोज दिड कि.मी.पायपीट ठरलेली.

अशा प्रतिकुल परिस्थितीत 400 मी आणि 800 मिटर धावणे प्रकारातील एक विजेती घडत होती. शाळेत पाचवीला धावण्याच्या स्प् र्धेत तिने इतरांना सहज मागे टाकले. तिचे नसीब असे की शाळेत तिला

Smt. K. G. M. M. * Daryapur *

ISBN-978-81-951551-5-6

लागण झालेल्यांसाठी काम केले . दुर्दैवाने त्या स्वतःच प्लेगच्या भीषण रोगाने बळी ठरल्या. आणि १० मार्च १८९७ मध्ये त्यांना मृतू आला.

समजातल्या दिन : दलितांना मायेने जवळ करणाऱ्या, स्त्रियांना शिक्षण मिळावे म्हणून धडपडनाऱ्या सावित्रीबाई खर्या अर्थाने ज्योतिबाच्या सहचरणी म्हणून शोभल्या . त्याच्या थोर सामजिक कार्य विषयाची कृतघ्नता म्हणून १९९५ पासून ३ जानेवारी हा सावित्रीबाईचा जन्मदिन हा "बलीकादिन " म्हणून साजरा केला जातो.

समाजसेविका - राधा पाटील : लग्न झालेल्या स्त्रीने नवऱ्याच्या अवतीभोवती राहणं, त्याला उलट न बोलणं, प्रसंगी माघार घेणं, नवऱ्याला न दुखवणं स्वाभाविकच . . . पण कुठपर्यत ?

नवरा-बायकोच्या नात्यात अनेक पदर. कधी उघड न दिसणारे, बाहेरच्यांना न जाणवणारे, तरीही ते दोघांनीही सोसावे लागणारे, सांगता येत नाही व सोसवत नाही. अशी बहुधा बायकांवर लादलेली स्थिती. नवरा व्यसन करू लागतो. त्या काळात मित्रांशी शेअर करतो. शिवाय ते सांगतांना पुरूषांना संकोच वाटत नाही व सोसवत नाही, बायकोला खानदानाची इज्जत, घराण्याची प्रतिष्ठा, बाईपण जपावं लागते नारीगुणी मानसिकतेमुळे नि लहानपणापासूनची शिकवण म्हणून. खरे तर स्त्रियांनाही विवाहीत असणं. श्री व सौ. सो ॲन्ड् सो म्हणून घेण्याचा, मिरवण्याचा अभिमान आणि आवडही. ते त्यांना अभिमानास्पद नव्हे तर गौरवास्पद वाटते. अशीच एक कहाणी आहे राधा पाटील यांची राधा मध्यमवर्गीय कुटूंबातील. साधं सरळ रेषेत जगत पदवीधर झालेली. खरं

ISBN-978-81-951551-5-6

तर लहानपणीच बाहूला-बाहुलीचे लग्न हा आवडता खेळ खेळणारी. चुरमुऱ्यांना मुंडवळया, फेटा, साडी गुंडाळून गळयात मण्यांची माळ वगैरे सजवणं वाजंत्री असंही जमेल तेवढं अशी ही राधा. लग्न करून छान संसार करायचा. हेच स्वप्न उराशी कवटाळून तारूण्यात पदार्पण केलेली. कपाळाला ला टिकली, गळयात भारदस्त् मंगळसुत्र, पायात जोडवी, बांगडया मनगटभर, भांगात सिंदूर हे सगळं हसण्यावरी न्यायची.

भरभरूण जगणं, संसाराची हौस, मनापासून रावणं, घर तारण्य, अगदी धीरजचे कपडे इस्त्रीपासून ते बुट पॉलिस करण्यापर्यंत काम राधानं खुशीखुशी अंगावर केलेली घेतलेली. नवऱ्याच्या अवतीभोवती राहणं. त्याला उलट न बोलणं, सतत माघार घेणे, वाद नाही की आवाज चढवून बोलणं नाही, देवाला निस्सीम भक्त जसा पुजतो तशी ही राधा नवऱ्यावर श्रध्दा ठेवून जणू पुजा करायची. मनाच्या स्तरावर नवऱ्याला दुखवायचं नाहीच, ही आतप्रोत भावना नजरेत नवऱ्याबद्दलची माया अशी तिचीर वागणूक होती. सुरूवातीला धीरजला खुप कौतुक वाटलं पण पुढेपुढे त्याला राधाच्या भाबडेपणाचा कंटाळा नव्हे तर चीड यायला लागली. ग्रॅज्युएट राधा आणि तिचं हे असं वागणं ? राधाचं सगळं फिरण तन-मनाचं धीरजभोवती. इतकी आवडनिवड जपणं. पुढेपुढे करणं की, तिच्या मुर्खपणाचा त्याला संताप यायला लागला. राधा पदवीधर, वर्तमानपत्र वाचणं, बातम्या पाहणं, पार्लर जाणं. ग्रंथालयात जाऊन पुस्क आणणं, मार्केटिंग, बिल भरणे ती बिनचुकपणे करायची. पण धीरजनेही ऑफीसातलं सगळं सांगावं, ही अपेक्षा. धीरजला तिच्या वायफळ

Smt. K. G. M. M. Daryapur

ISBN-978-81-951551-5-6

पुढील स्प् र्धेत भाग घेण्यास सतत मागे टाकले. तिचे नसीब असे की शाळेत तिला पुढील स्प् र्धेत भाग घेण्यास सतत प्रोत्सा्हित केले. सातवीत असतांना पुण्यातील राज्य् शालेय स्प् र्धेत तिने सुवर्ण पटकाविले. ते धावणे शास्त्र-शुध्द् नव्हते, अनवाणी होते. तरीदेखील त्यातील जिद्द् एखादया विश्व् विजेत्याचीच होती. या स्प् र्धेनंतर अंजनाला आपल्यातील धावपटूची ओळख झाली. नाशिकमध्ये होणाऱ्या छोटया मोटया स्प् र्धेत अनवाणी धावणारी ही मुलगी प्रशिक्षक विजयेंद्र सिंग याच्या नजरेस पडली आणि तेथून अंजनाचा विजेता म्हणून प्रवास सुरू झाला.

अंजना देशाच्या नजरेत पडली ती चीनमधील नानचिंग येथे झालेलया यूथ् एशियन चॅम्पियनशिप मध्ये. यशाने ॲथलिटची खाण असलेल्या चीनच्या भूमीवर सोळा वर्षाच्या भारतीय मुलीने आंतरराष्ट्रीय सुवर्ण पदक खेचून आणणे, ही गोष्ट साधी नाही. 800 मी. धावण्याच्याह स्प् र्धेत 2 मि 12.34 सेकंदाची विक्रमी खेळात वेळ नोंदवत अंजनाने ऐतिहासिक कामगिरी केली आहे. ॲथलेटीक्स् मध्ये देशाला सुवर्णपदक मिळवून देणारी ती पहिली खेळाडू आहे. त्या पाठोपाठ झालेल्या आशियाई युवा क्रिडा स्पर्धेत तिने 800 मीटरमध्ये दोन मि. 11.47 सेंकद वेळ देत सुवर्ण पदकाला गवसणी घातली. त्याचवेळी तिने स्व्त:चाच उच्चांक मोडला तो 0.87 सेकंदाने आता ती सुवर्णकन्या झाली. ती शालेय ॲथलेटिक्स् स्प् र्धेत भारताच्या संघाची कर्णधार होती. क्वालालम्पूर (मलेशिया) येथे सुरू असलेल्या पहिल्या आशियाई शालेय ॲथलेटिक्स् स्पर्धेत तिने देशाला आणखी एक सुवर्णपदक मिळवून दिले. आठशे मीटर

2020-21

ISBN-978-81-951551-5-6

तीने धावण्यास 2 मी. 10.53 सेकंद अशी वेळ दिली. गतस्पर्धेपेक्षा ही कामगिरी सरस होती. आज अंजनाला भोसला प्रबोधिनीचे तयारी ही तिची बलस्थाने आहेत. "आई-वडीलांचे पाठबळ, प्रशिक्षकांची मेहनत या बळावर मी यशस्वी होत आहे."

या यशस्वी कन्येची ही कहाणी ऐकून शरीरात ऊर्जा संचारते आणि प्रत्येकास प्रेरणा मिळते.

सिंधुताई सपकाळ : या अनाथांसाठी सेवाकार्य करणाऱ्या भारतीय सामाजिक कार्यकर्त्या आहेत. त्यांनी अनेक खडतर प्रसंगाना तोंड देत देत हजारों अनाथ मुलांचा सांभाळ केला आहे.

सिंधुताई सपकाळ यांचा जन्म १४ नोव्हेंबर इ.स. १९४७ रोजी महाराष्ट्रातील वर्धा येथे झाला. नको असताना मुलगी झाली म्हणून तिचे नाव चिंधी ठेवले. वर्धा जिल्ह्यातील जंगल भागातील नवरगाव ही त्यांची जन्मभूमी. त्यांचे वडील अभिमान साठे गुरे वळायचे काम करायचे. गाव लहान असल्याने तेथे सुविधांचा अभाव. घरची गुरे राखायला म्हणून रोज सकाळी बाहेर पाठवायचे आणि त्या शाळेत जाऊन बसायच्या. मुळच्याच बुद्धिमान असल्या तरी जेमतेम मराठी शाळेत चौथीपर्यंत शिकता आले.

विवाह वयाच्या ९ व्या वर्षी वयाने २६ वर्षांनी मोठे असलेल्या श्रीहरी सपकाळ यांच्याशी झाला. घरी प्रचंड सासुरवास होता. कुटुंबात शैक्षणिक वातावरण नाही. जंगलात लाकूडफाटा, शेण गोळा करताना सापडलेले कागदाचे तुकडे माई घरी आणायच्या आणि उंदराच्या बिळांत

Smt. K. G. M. M. Daryapur

ISBN-978-81-951551-5-6

लपवून ठेवायच्या. क्वचित घरी एकट्या असल्या तर त्या अभ्यास करण्याचा प्रयत्न करीत.

अठराव्या वर्षापर्यंत माईंची तीन बाळंतपणे झाली. त्या चौथ्या वेळी गर्भवती असताना त्यांनी त्यांच्या आयुष्यातला पहिला संघर्ष केला. तेव्हा गुरे वळणे हाच व्यवसाय असायचा. गुरेही शेकड्यांनी असायची. त्यांचे शेण काढता काढता बायकांचे कंबरडे मोडायचे. शेण काढून बाया अर्धमेल्या व्हायच्या. पण त्याबद्दल कोणतीही मजुरी मिळायची नाही. रस्त्यावर मुरूम फोडणाऱ्यांना मजुरी, पण शेण काढणाऱ्यांना नाही. या शेणाचा लिलाव फॉरेस्टवाले करायचे. इथे सिंधुताईंनी बंड पुकारले आणि लढा सुरू केला. त्यामुळे या लिलावात ज्यांना हप्ता मिळायचा त्यांच्या हप्त्यावर गदा आली. हा लढा जिंकल्या पण त्यांना या लढ्याची जबर किंमत चुकवावी लागली. बाईंच्या या धैर्याने गावातील जमीनदार, दमडाजी असतकर दुखावला गेला होता. जंगलखात्याकडून येणारी मिळकत बंद झाली.

दमडाजीने सिंधुताईंच्या पोटातील मूल आपले असल्याचा प्रचार सुरू केला. नवऱ्याच्या मनात त्यांच्या चारित्र्याबद्दल संशय निर्माण झाला आणि पूर्ण दिवस भरलेल्या ताईंना त्याने बेदम मारून घराबाहेर काढले. गुरांच्या लाथा बसून मरतील म्हणून तशा अर्धमेल्या अवस्थेत त्यांना गोठ्यात आणून टाकले. त्या अवस्थेत त्यांची कन्या जन्माला आली. नवऱ्याने हाकलल्यानंतर गावकऱ्यांनीही हाकलले. माराने अर्धमेल्या झालेल्या सिंधुताई माहेरी आल्या, पण सख्ख्या आईनेही पाठ फिरवली.

ISBN-978-81-951551-5-6

परभणी-नांदेड-मनमाड रेल्वे स्टेशनांवर सिंधुताई भीक मागत हिंडायच्या. चतकोर भाकर, उष्टावलेले एखादे फळ हाती लागेल, म्हणून रात्रभर रेल्वे रुळांच्या कडेने फिरायच्या.एकदा जळगाव जिल्ह्यातील पिंपराळा स्टेशनवर त्यांनी आत्महत्येचा प्रयत्नही केला. पण 'लहान मुलीचा जीव घेतला तर पाप लागेल' म्हणून मागे फिरल्या. मग पुन्हा भीक मागत पोट भरणे सुरू झाले. सिंधुताई दिवसभर भीक मागायच्या आणि रात्री स्टेशनवरच झोपायच्या. पण तिथे त्यांनी कधी एकटे खाल्ले नाही. स्टेशनवरच्या सगळ्या भिकाऱ्यांना बोलावून त्या मिळालेल्या अन्नाचा काला करायच्या आणि मग सर्व भिकारी एकत्र बसून जेवायचे. त्यांनीच २१ वर्षांच्या ताईंना संरक्षण दिले. दोन दिवस काहीच भीक मिळाली नसल्याने त्यांच्या लक्षात आले की तिथे कायम राहता येणार नाही. शेवटी सिंधुताईंनी स्मशान गाठले.

अनाथ मुलांना सांभाळून त्यांच्या जीवनाला दिशा देण्यासाठी सिंधुताई यांनी ममता बाल सदन संस्थेची स्थापना केली. १९९४ साली पुण्याजवळ पुरंदर तालुक्यात कुंभारवळण या गावात ही संस्था सुरु झाली. आपली कन्या ममता हिला दगडूशेठ हलवाई संस्थेच्या माध्यमातून शिक्षणासाठी सेवासदन येथे दाखल केले आणि त्यांनी इतर अनाथ आणि बेवारस मुलांना आधार दिला. येथे लहान मुलांना सर्व शिक्षण दिले जाते. त्यांच्या भोजन, कपडे अन्य सुविधा यांची उपलब्धता संस्थेकडून केली जाते. शिक्षण पूर्ण झाल्यावर येथील मुले आर्थिकदृष्ट्या स्वावलंबी होतील यासाठीही त्यांना मार्गदर्शन दिले जाते. आर्थिक दृष्ट्या स्वयंपूर्ण झाल्यावर

Peer-Reviewed Book Chapter *March* ,2021

Smt. K. G. M. M. Daryapur

ISBN-978-81-951551-5-6

या युवक युवतींना योग्य जोडीदार शोधून देणे आणि त्यांच्या विवाहाचे आयोजन करणे हे कार्यही संस्थेकडूनच केले जाते. अशी सुमारे १०५० मुले या संस्थेत राहिलेली आहेत. [३]

सिंधुताई यांनी अन्य समकक्ष संस्थाही स्थापन केलेल्या आहेत त्या याप्रमाणे-

- बाल निकेतन हडपसर, पुणे
- सावित्रीबाई फुले मुलींचे वसतिगृह , चिखलदरा
- अभिमान बाल भवन, वर्धा
- गोपिका गाईरक्षण केंद्र, वर्धा (गोपालन) [३]
- ममता बाल सदन, सासवड
- सप्तसिंधु महिला आधार बालसंगोपन व शिक्षणसंस्था, पुणे[४]

आंतरराष्ट्रीय पातळीवर

सिंधुताई यांनी आपल्या संस्थेच्या प्रचारासाठी आणि कार्यासाठी निधी संकलन करण्याच्या हेतूने प्रदेश दौरे केले आहेत आंतरराष्ट्रीय व्यासपीठावर त्यांनी आपल्या बोलण्याने आणि काव्याने समाजाला प्रभावित केले आहे. परदेशी अनुदान मिळणे सोपे जावे या हेतूने त्यांनी मदर ग्लोबल फाउंडेशन संस्थेची स्थापना केली आहे.[५]

निष्कर्ष :

1. जागतिकीकरणाच्या युगात समाजाचा महिलांविषयी चा दृष्टीकोन बदलावा आणि स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर भारतामध्ये खऱ्या अर्थाने परिवर्तनाच्या प्रक्रियांना सुरूवात झाली. त्यामध्ये

Smt. K. G. M. M. * Daryapur *

2020-21

ISBN-978-81-951551-5-6

भारताच्या जडणघडणीत महिलांचे योगदान हे तितकेच महत्वाचे आहे जेवढे पुरूषांचे. कारण सामाजिक, आर्थिक, राजकीय व क्रिडा या सर्वच क्षेत्रात महिलांचा सहभाग हा महत्वपूर्ण आहे.

संदर्भ :

1. https://www.marathi-unlimited.in/2013/02/savitribai-phule/
2. कर्तृत्वान स्त्रियांची यशोयाथा – प्राचार्य डॉ. एस.एस.राणे, प्रा.दिपक एस.पवार

2021

2020-21

ISBN - 978-81-951551-5-6

भारताच्या जडणघडणीत महिलांचे योगदान

Peer-Reviewed Book Chapter

संपादक डॉ. अनिल एन. ठाकरे

Chapter in Book

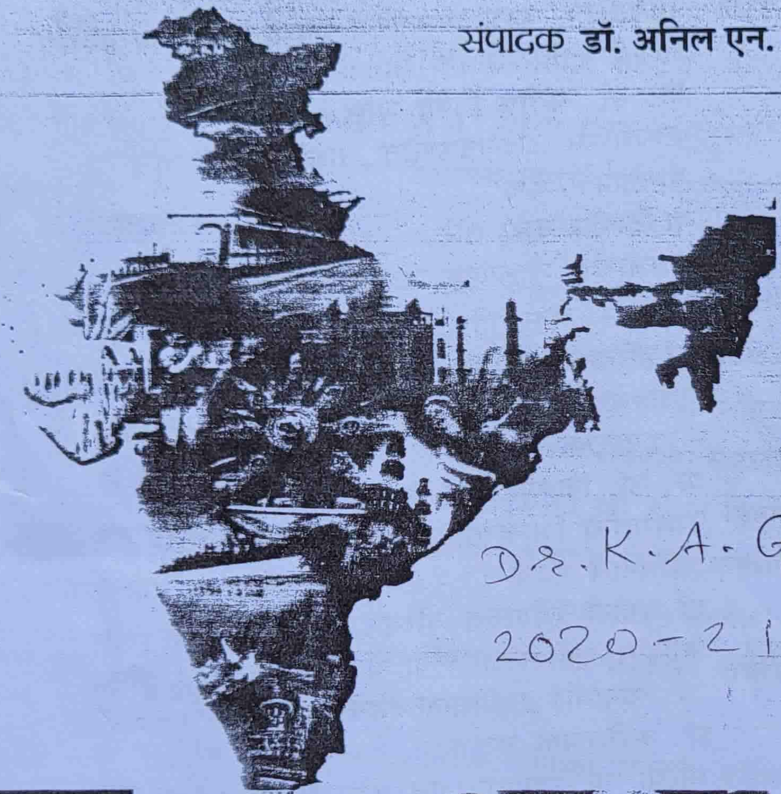

Dr. K.A. Gawande
2020-21

Principal
(Dr. A.R.Choukhande)
Smt. Kokilabai Gawande Mahila
Mahavidyalay, Daryapur,
Dist.Amravati

ISBN-978-81-951551-5-6

१२) भारताच्या जडणघडणीत महीलांचे सामाजिक योगदान /७०
डॉ. महेश प्रल्हादराव गोमासे

१३) महीला सक्षमीकरणातील अडथळे व उपाय /७९
डॉ. विलास आबा गायकवाड

१४) सामाजिक कार्य करणाऱ्या स्त्रियांच्या आत्मचरित्रांचे मराठी साहित्यातील योगदान /८५
प्रा. डॉ. संतोष विष्णू चतुर

१५) भारताच्या जडणघडणीत आधुनिक महिलांचे योगदान /९६
प्रा.दिलीप एम. मोरे

१६) भारताच्या शैक्षणिक जडणघडणीत महिलांचे योगदान: एक शोध. /११०
डॉ.हरिदास देविदास आखरे

१७) वर्धा येथील मावशी केळकर यांचे स्वातंत्र्यपूर्व काळातील सामाजिक, शैक्षणिक कार्य /११९
प्रा. डॉ. किशोर एच. बारापात्रे

१८) अमरावती जिल्हयातील महिलांचे सामाजिक प्रबोधनाचे कार्य /१२४
डॉ.अमोल रमेशराव बोरकर

१९) वैदर्भिय स्त्री शिक्षणाच्या क्षेत्रात कमलाताई हॉस्पेट व गाताबाई रानीवाला यांचे योगदान /१३०
डॉ. अभिलाषा राऊत,

२०) भारताच्या जडणघडणीत महीलांचे सामाजिक योगदान /१४५
डॉ.कोकीळा अ. गावंडे

२१) स्वराज्याच्या जडणघडणीत महाराणी येसूबाईंचे योगदान /१५५
डॉ. विष्णू नामदेव लांडे

Smt. K. G. M. M.
Daryapur

2020-21

ISBN-978-81-951551-5-6

भारताच्या जडणघडणीत महीलांचे सामाजिक योगदान

डॉ.कोकीळा अ. गावंडे
श्रीमती को.गा.म.महा.दर्यापूर

प्रस्तावना :

भारतीय समाजाने सदा, सर्वकाळ स्त्रियांच्या अधिकाराच्या कक्षा काहीशा सीमीतच ठेवल्या. अनेक रूढी, प्रथा, परंपरा यामुळे स्त्री चा दर्जा हा दुय्यम होता परंतु भारतीय संस्कृतीत प्रारंभापासून स्त्रीला आदराचे स्थान प्राप्त झाले होते. कोणत्याही कालखंडातील समाजजीवनाचा समृध्दीचा व प्रगतीचा विचार करावयाचा झाल्यास त्या काळातील स्त्री जीवन कितपत समृध्द होते. समाजाकडून स्त्रीयांना दिली जाणारी वागणुक व त्या अनुषंगाने स्त्रीचे प्रकट होणारे व्यक्तीमत्व हा त्या काळातील सामाजिक सुधारणेचा निकष मानला जातो. म्हणूनच जो देश, जो समाज स्त्रियांना सन्मानाने वागवितो तो देश तो समाज प्रगतीपथावर आहे असे मानले जाते.

19 व्या शतकात भारतीय समाजसुधारकांनी महिलांवर होणाऱ्या अन्यायाला वाचा फोडण्याचा प्रयत्न केला. रूढी, प्रथा परंपरांच्या नावाखाली महिलांवर लादली जाणारी बंधने नाकारून होणाऱ्या अन्यायाविरूध्द लढा देण्यासाठी सावित्रीबाई फुले, पंडिता रमाबाई, डॉ.आनंदीबाई जोशी, ताराबाई शिंदे यांनी महिलांमध्ये जागृती घडवून आणली. महिलांच्या प्रश्नांची जाणीव, अभिव्यक्ती, विचारमंथन यातून महिलांनीच महिलासाठी लढण्याची परंपरा सुरू केली. अनेक महिला ह्या देशभक्तीसाठी आपले आयुष्य पनाला लावणाऱ्या निर्मान झाल्या. चळवळ करणारी महिला ही विद्या विभुषित असावी. म्हणून स्त्री

Smt. K. G. M. M. * Daryapur *

ISBN-978-81-951551-5-6

शिक्षणाला महत्व दिले. महिलांना शिक्षण मिळाल्यास तत्कालीन सामाजिक प्रश्नांची दाहकता कमी होईल असे त्यांना वाटले. भारतातील स्त्री चळवळीचा नारा 'स्त्री मूक्ती' असा होता. पण हा नारी मुक्तीचा विचार पुरूषांशी संघर्ष या भावनेतून नव्हता तर पुरूषांशी सहकार्य या भावनेतून होता. महिलांना एखादा विचार पटल्यास त्या आपले काम मनापासून करतात. फक्त त्यांना काम करण्यास योग्य् वातावरण, योग्य् व्यासपीठ उपलब्ध् करून दिले पाहिजे.

भारताच्या जडणघडणीत खालील महिलांचे सामाजिक योगदान अविस्मरणीय आहे.

1. **सावित्रीबाई फुले** : यांचा जन्म् 3 जाने 1831 रोजी महाराष्ट्रातील सातारा जिल्हयातील नायगाव या गावी नेवसे कुटूंबात झाला. वयाच्या 9 व्या वर्षी त्याचा विवाह 12 वर्षाच्या जोतिबा फुलेशी झाला लग्नानंतर त्यांच्या पतीनी त्यंना लिहायला, वाचायला शिकविले. शिक्षीत झालेल्या सावित्रीबाइनी दलीत समार्जीतीलच नव्हे तर संपूर्ण देशातील पहिल्या शिक्षक म्हणूत गौरव प्राप्त केला. त्यांनी 1848 मध्ये मुलीसाठी पहिली महिला शाळा सुरू केली. त्याच्या जीवनकाळात त्यांनी पुण्यातच 18 महिला शाळा उघडल्या. तसेच 1854 मध्ये या दापत्यांनी यांनी अनाथ आश्रम उघडला. एका व्यक्तीव्दारे भारतात सुरू होणारे हे पहिले अनाथ आश्रम होते ह्याशिवाय अविवाहीत गर्भधारणेमुळे होणाऱ्या बालहत्या रोखण्यासाठी त्यांनी बालहत्या प्रतिबंधक गृह उभारले त्याचबरोबर विधवांची दुर्दैवी परिस्थिती पाहता त्यांनी विधवा पुनर्विवाह सुरू केले. 1854 मध्ये त्यंनी विधवासाठी आश्रम बाधंला. विधवांची अवस्था सुधारण्यासाठी तसेच विधवांची सतीप्रथा रोखण्यासाठी, पुनर्विवाहासाठी प्रोत्साहन देण्यासाठी त्यांनी बरेच प्रयत्न केले. सावित्रीबाईनी पतीसमवेत काशिबाई नावाच्या गरोदर विधवा महिलेला आत्महत्या करण्यापासून रोखलेच

ISBN-978-81-951551-5-6

नाही तर तिला आपल्या घरीच ठेवले. पतीची काळजी घेतली व वेळेवर तिची प्रसुती केली. नंतर त्यांनी तिचा मुलगा यशवंत याला स्वृत: दत्तक घेतले चांगले शिक्षण दिले. तोच यशवंत नंतर एक प्रसिध्द डॉक्ट्र बनला.

सत्य् शोधक समाजाचे अध्यक्ष मा. जोतिबा फुले यांच्या निधनानंतर त्याचे अपूर्ण राहिलेले सामाजिक कार्य पूर्ण करून त्याची पताका समाजाच्या तळागाळापर्यंत पोहचली. 1897 मध्ये पुण्यात भयानक प्लेगची साथ पसरली. प्लेगच्या रूग्णांची सेवा करत असतांना सावित्रीबाई फुले स्व्त: देखील प्लेगच्या रोगाला बळी पडल्या व 10 मार्च 1897 ला त्याचे निधन झाले. त्या काळात ही सर्व कामे करणे वाटते तितके सोपे नव्हते. समाजातील अनेक अडचणी व तीव्र् विरोध असूनही महिलांचे जीवनमान आणि शिक्षण सुधारण्यासाठी व रूढीवादी प्रथा सुधारण्याचे महत्वपूर्ण योगदान भारताच्या जडणघडणीत महिलांचे आहे.

2. **पंडिता रमाबाई** : यांचा जन्म् 23 एप्रील 1858 मध्ये पश्चिम महाराष्ट्रातील गंगामल येथे ब्राम्हण कुटूंबात झाला. त्याच्या वडीलांचे नाव अनंतशास्त्री हे समाजसुधारक व विदयाविभुषित ब्राम्हण होते. रमाबाईचा विवाह बिपिन बिहारी मेघवीया शुद्र जातीतील बंगाली वकिलाशी झाला. मेघवीच्या मृत्यू नंतर त्या पुण्यात परतल्या. त्यानंतर 1883 मध्ये रमाबाईनी इंग्लडमध्ये शिक्षक म्हणून प्रशिक्षण घेण्याचे ठरविले. स्त्रियांनी ज्ञान संपादन करून आपली उन्नती स्व्त: करावी त्यामुळे परंपरा व धर्मागत, कर्मठता यांच्या ओझ्याखाली दबलेली भारतीय स्त्री ज्ञानी होईल असे त्यांना वाटे.

रमाबाईनी शारदासदन या संस्थेची स्थापना 11 मार्च 1889 रोजी मुंबईत विल्सन कॉलेज जवळ गिरगाव चौपाटी जवळच्या एका भाडयाच्या घरात केली. सुरूवातीला शारदा सदनात 18 विधवा होत्या. इ.सन 1890 च्या नोव्हेंबर महिण्यात त्यानी हे शारदासदन पुण्याच्या आगाखानाच्या बंगल्यात हलविले.

Smt. K. G. M. M. Daryapur

ISBN-978-81-951551-5-6

त्यानंतर 1892 मध्ये स्वत: इमारत बांधून त्यामध्ये शारदा सदन उभारले. या संस्थेने पहिली जी मुलगी दाखल झाली तिच नांव शारदा गद्रे होते. तीचेच नाव रमाबाईंनी संस्थेला दिल होतं. ही शारदा गद्रे बालविधवा नव्हती तर पुनर्विवाहीत आइची मुलगी होती. पुण्यात एका तरूण विधवा स्त्रीनं अनेक विधवा आणि परित्यक्त्या स्त्रियांसाठी आश्रम काढावा व त्यांना सुखात ठेवावं. शारदा सदन धर्मातीत ठेवण्याच जाहीर वचन दिल्यामुळे पंडिताबाई सर्व प्रकारची काळजी घेत होत्या. पण विघ्न संतोषी माणसं त्याना सुखासुखी काम करू देत नव्हती. असंख्य अडथळे येत होते. अनेक दुर्देवी मुली रमाबाईकडे येत होत्या. त्याचे नातेवाईक त्यांना गुपचूप आनुन सोडत होते. एकदा एक ब्राम्हण गृहस्थ आपल्या मुलीच केशवपन होऊ नये म्हणून रमाबाईच्या संमतीची वाटही न पाहताच तिला रात्रीच्या काळोखात सदनात सोडून गेले. ऐवढा आत्मविश्वास रमाबाईवर होता. पूडे रमाबाईंनी तिला शिकवल तिचा विवाह करून दिला. पुढै तिचा मुलगा मुंबईचा विल्सन कॉलेजचा प्राचार्य झाला. स्त्री शिक्षण, विधवा विवाह स्वालंबन या त्रिसूत्रीवर भर देणारी समाजसुधारक म्हणून पंडिताबाईंना कैसर-उ-हिंदच 45 ग्रॅम वजनाच सोन्यांच पदक बहाल करण्यात आल. टाईम्स् ऑफ इंडियाने त्याची गणना भारतीय शिल्पकारांत केली आहे. पं. रमाबाईंना परदेशात स्थिरस्थावर होऊन पुन्हा विवाह करून आनंदात आणि समृध्दीत आयुष्य व्यतीत करता येण सहज शक्य होत. परंतु आपले भारतीयत्व त्यांनी जपलं. भारतातील सर्व प्रकारच्या गाजलेल्या स्त्रियांना उर्जिताबस्थेत आणण्याचे कार्य करण्याचा वसा त्यांनी घेतला होता.

3. साधनाताई आमटे : आनंदवन म्हटले की आपल्या नजरे समोर बाबा आमटे येतात. पण साधनाताईचे श्रेयही तितकेच मोठे होते. त्याही बाबांच्या पाठीमागे खंबीर उभ्या होत्या. त्यांच्या प्रत्येक कार्याला त्यांनी खंबीरपणे साथ दिली.

ISBN-978-81-951551-5-6

दोघांनीही हजारो माणसे घडवली मुरलीधर आमटे म्हणजेच बाबा आमटे यांनी अनेक प्रकल्प साकार केले श्रमिक विद्यापीठ युवा शक्तीच्या श्रम छावण्या, बालतरूची पालखी, भारत जोडो अभियान यासारख्या अनेक उपक्रमात साधना ताईंनी सगरसहून बाबांना साथ दिली. बाबाही त्याना घरकामात मदत करत. साधना ताईंनी विवाहानंतर चाकोरीपलीकडचे जीवन आत्मसात केले. बाबाच्या वादळी जीवनात त्या एकरूप झाल्या. बाबांनी आश्रम काढला. आश्रमचा सर्व कारभार साधनाताई बघत असत. यानंतर त्यांनी कुष्ठरोग निर्मुलन कार्य करण्यास सुरूवात केली. कुष्ठरोगाचा अभ्यास करण्यसाठी त्या बाबा बरोबर कलकत्ता येथे गेल्या. विनोबा भावे यांनीही त्यांना मदत केली. आनंदवनात आलेल्या पाहुण्यांचा स्वयंपाक साधनाताईच करत. बाबा जेव्हा महारोग्याचे जीवन घडवत तेव्हा त्यांच्या कामात मदतनीस म्हणून साधनाताई असत. हळूहळू आनंदवनातील महारोग्यांची संख्या वाढली. तेव्हा त्यांनी आश्रमातच संसारोपयोगी वस्तूचे, अन्नपदार्थाचे उत्पादन घ्यायला सुरूवात केली. नंतर तेथे शेतकी महाविद्यालय सुरू झाले व तेथील विद्यार्थ्यांच्या स्वयंपाकाचे काम साधनाताई करत. अंध मुलांसाठी 'आनंद अंध विद्यालय' स्थापन करण्यात आले. तसेच तरूणासाठी अनेक शिबीर घेण्यात आले. तसेच आदिवासीच्या विकासासाठी काही प्रकल्प राबविण्यात आले. या सर्व कार्यात साधनाताईनी बाबांना भरपूर साथ दिली. त्याच बरोबर आपली दोन्ही मुले विकास आणि प्रकाश ह्यांनाही साधनाताईंनी उत्तम संस्कार देऊन आपल्या कार्यात सामिल करून घेतले. आज त्यांची नातवंडे ही हेच कार्य करत असून त्यांना समाजसेवेचा वारसा चालवित आहेत.

4.अहिल्या रांगणेकर : अहिल्या रांगणेकर यांचा जन्म 5 जुलै 1922 रोजी ठाणे येथे झाला. त्यांचे वडील त्र्यंबक रणदिवे हे थोर समाजसुधारक होते.

Smt. K. G. M. M. Daryapur

ISBN-978-81-951551-5-6

आगरकरांच्या विचारसरनीचा त्याच्यावर प्रभाव होता. म्हणून स्त्रियांच्या शिक्षणाचे ते पुरस्कर्ते होतेच म्हणून त्यांनी आपल्या मुलीचे शिक्षण म्हणजे अहिल्या बाईचे शिक्षण बी.जे.हायस्कुल ठाणे, फर्ग्युसन कॉलेज पुणे, रूईया कॉलेज मुबंई येथे झाले. त्या फर्ग्युसन कॉलेजमध्ये शिकत असतांना गांधीजीची 1942 ची 'चले जाव' चळवळ सुरू झाली. सरकारचा निषेध करण्यासाठी कॉलेजमधील विद्यार्थ्यांनी काढलेल्या मोर्चात सहभागी झाल्यामुळे अहिल्याबाईना साडेतीन महिण्यांचा तुरूंगवास घडला. तुरूंगामध्ये सोफिया खान, माहाबेन पटेल, मृदुला साराभाई लिमये यांचा सहवास त्यांना लाभला. त्यांच्या सान्निध्यात त्यांना समाजसेवेचे शिक्षण मिळाले. या मोर्चामुळे त्यांना फर्ग्युसन कॉलेजमधून काढून टाकण्यात आले. त्यानंतर पूढे ते मुंबईतील रूईया कॉलेजमधून त्या बी.एस्सी. झाल्या. 1943 मध्ये त्यांनी कम्युनिस्ट् पार्टीचे सदस्यत्व् स्विकारले. रशियन क्रांतीने प्रभावित होऊन त्या गिरणी कामगार युनियमनमध्ये सामील झाल्या. गिरणी कामगार महिलांना बाळंतपणाचा भत्ता, पगारवाढ, योग्य् काम मिळावे यासाठी त्यांनी प्रयत्न केले. 'परळ' महिला संघाची स्थापना केली. महागाई प्रतिकार मोहिम सुरू केली. 1943 मध्ये दूध महाग झाले होते. तेव्हा मोर्चा काढून मुलांना अर्ध्या किमतीत दूध मिळवून दिले. झोपडपट्टीतील गरीब लोकांचे प्रश्न् मार्गी लावले. व्दिभार्या प्रतिबंधक कायदयांच्या प्रसार मोहिमेत सहभाग घेतला. तसेच ऑल इंडिया डेमोक्रेटिक वुमेन्स असोसिएशन च्या कार्याध्यक्ष म्हणून त्यांनी काम केले होते. 22 फेब्रु. 1946 रोजी झालेल्या गोळीबारात अहिल्या व त्यांची बहीण कुसुम रणदिवे सुदैवाने वाचल्या पण सहकारी कमल दोंदे हया शहिद झाल्या. पूढे 1948 मध्ये रेल्वे कामगारांना पाठिंबा दिल्यामुळे अहिल्याबाईना दिड वर्ष तुरूंगवास झाला. तसेच 1957 च्या लढयामध्ये एक वर्ष अहिल्या बाईना तुरूंगवास झाला.

ISBN-978-81-951551-5-6

तुरूंगात त्यांनी 21 दिवसाचा अन्न् सत्याग्रह केला होता. 1962 मध्ये संयूक्त महाराष्ट्र आंदोलनात साडेतीन वर्षाचा तुरूंगवास अहिल्या बाईना भोगावा लागला. 1974 मध्ये झालेल्या रेल्वे संपामध्ये सहभागी झाल्याबद्दल त्यांना अटक झाली. 1975 च्या आणिबाणीच्या काळात त्या जेल मध्ये अटकेत होत्या तेव्हा त्या निवडणूकीत निवडून आल्या. त्यांनी समाजातल्या तळागाळातल्या लोकांचे प्रश्न् व स्त्रियांचे प्रश्न सोडविण्यासाठी त्यांनी प्रयत्न् केले. बलात्कार विरोधी कायदा बदलून घेतला परंतू त्याची योग्य् अंमलबजावणी होत नाही याची त्यांना खंत वाटे स्त्रियाना 33 टक्के आरक्षण मिळावे यासाठी त्या आग्रही व प्रयत्नशील होत्या. अहिल्या बाईचे पती पांडुरंग रांगणेकर हे कम्यूनिस्ट पक्षाचे कार्यकर्ते होते. अहिल्या बाई ही कोणत्याही सभेला व कार्यक्रमाला उपस्थित राहत. त्यांच्या उत्साही भाषनाने सभा भारावून जाई अस सदैव उत्साही व्यक्तीमत्व् 19 एप्रील 2009 रोजी काळाच्या पडदयाआड गेले. त्यांचे हे योगदान भारतीय इतिहासात प्रेरणादायी व अविस्मरणीय आहे. म्हणून तिला महाराष्ट्रातील चळवळीची रणरागिणी म्हटले आहे.

5.डॉ.व्ही.शांता (डॉ.विश्वनाथन शांता) : यांच्या आजोबाचे नांव डॉ.सी.व्हि.रमण हे होते. तर नोबेल पारितोषिक विजेते डॉ.एस.चंद्रशेखर हे त्याचे चुलते होते. अशा कुटूबातून जन्माला आलेल्या डॉ.व्हि.शांता त्यांच्या घराण्यात विद्वत्ता नांदत होती. 1952 मध्ये त्यांनी एम.बी.बी.एस. ही पदवी धारण केली. 1955 मध्ये त्या एम.डी. झाल्या. त्यानंतर दीड वर्ष त्यांनी सरकारी नोकरी केली. त्यावेळी त्यांना केवळ 200 रू. पगार होता. सुशिक्षित आणि संपन्न् घराण्यातून त्या पूढे आल्यामुळे त्यांना स्वत:चे रूग्णालय स्थापण करणे अशक्य नव्हते. त्यासाठी लागणारे पाठबळ मिळणे त्यांना कठीण नव्हते. मात्र त्यांचा जीवनमार्गच वेगळा होता. शासकीय नोकरीत जाऊन प्राथमिक आरोग्य् केंद्रात काम करण्याचा निर्णय

Smt. K. G. M. M. * Daryapur *

ISBN-978-81-951551-5-6

त्यांनी घेतला. मात्र त्याचवेळी त्यांच्यामध्ये संशोधनाची वृत्ती प्रखर झाली. त्यांनी अखेरपर्यंत रूग्णसेवा आणि संशोधन चालू ठेवले. तामिळनाडू सरकार केंद्र सरकार शिवाय जागनिक आरोग्य् संघटना बरोबरही त्यांनी विविध पातळयावर काम केले. जागतिक आरोग्य् संघटनेच्या आरोग्य् सल्लागार समितीच्या त्या अनेक वर्षे सदस्य् होत्या. जागतिक आरोग्य् विषयीच्या धोरणावर अभ्यास करून त्याचा उपयोग गरीब वर्गाला झाला पाहिजे यासाठी त्या प्रयत्शील होत्या. अनेक राष्ट्रीय, आंतरराष्ट्रीय संस्थावर त्यांनी काम केले. जगभरातील ज्ञान अडयार कॅन्स् इन्स्टिटयूटच्या त्या अध्यक्षा होत्या व त्याच इन्स्टिटयूटच्या भव्य् परिसरातील एका छोटया खोलीत राहत होत्या. प्रस्तुतीशास्त्रात एम.डी. केल्यानंतर तत्कालीन मद्रास लोकसेवा आयोगाच्या परीक्षा देऊन राज्य् शासनाची नोकरी त्यांनी पत्करली होती. महिला बालकल्याण आणि कुटूंब आरोग्य् विभागात काम करीत होत्या. तेव्हा त्यांची डॉ.मथुलक्ष्मीरेड्डी यांची भेट झाली. तेव्हा त्यांनी कॅन्सरवर संशोधन व उपचार करणारे रूग्णालय सुरू करण्याचा विचार केला होता. एका छोटया जागेत केवळ बारा बेड्सचे रूग्णालय सुरू करण्यात आले.

"आजचे संशोधन हा उदयाचा उपचार" असू शकतो असे मानणाऱ्या डॉ.शांता यांना रूग्णांना भेडसावणाऱ्या विविध आजारावर संशोधनही करायचे होते. विशेषत: कॅन्सरसारख्या भितीदायक रोगावर अधिक संशोधन झाले पाहिजे. कॅन्सर झाल्याचे लक्षात येण्यासाठी तसेच त्यावर मात करण्यासाठीचे उपचार शोधले पाहिजे गरीब रूग्णांनाही कमीतकमी खर्चात उपचार मिळाले पाहिजेत. हा ध्यास घेऊन 1955 ते अखेरचा श्वास घेईपर्यंत त्या अडयार कॅन्स इन्स्टिटयूटसाठी कार्यरत राहिल्या. दिवसातील 24 तास आणि सलग 65 वर्ष त्यांनी या कॅन्स इन्स्टिटयूटमध्ये संशोधन, उपचार, शस्त्रक्रिया रूग्णांची सेवा करण्यात आयुष्य खर्ची घातले. सर्व सामान्य् मानसाला कमी पैसांमध्ये उपचार मिळाले पाहिजे यावर त्या ठाम होत्या. तसेच डॉक्टरांनी रूग्णांच्या सेवेसाठी उपलब्ध् असले पाहिजे असे त्यांचे मत होते. म्हणून त्या अडयार [illegible] इन्स्टिटयूटमधील दोन खोल्यांतच राहत होत्या.

डॉ.व्हि.शांता यांचे जिवनमुल्य् त्यांचा जिवनप्रवास पाहून भारत सरकारने त्यांना 1986 पद्मश्री 2006 मध्ये पद्मभुषन व 2016 मध्ये पद्मविभुषन देऊन त्यांचा गौरव केला व 2005 मध्ये त्यांना रेमन मॅकसेसे हा पुरस्कार देण्यात आला. हे सर्व पुरस्कार त्यांनी अडयार कॅन्स इन्स्टिटयूटला समर्पित [illegible] व त्या रक्कमेचा विनियोग ही संस्थेसाठी केला. सुरूवातीला 12 बेडचे असलेले हे रूग्णालय आज चेन्नई व देशातील एक प्रमुख संशोधन व उपचार करणारे [illegible] झाले आहे.

सलग 65 वर्ष रूग्णालयाच्या परिसरात राहून अहोरात्र उपचार संशोधन चिंतन आणि मनन करीत राहील्या. कोरोना विषाणुच्या प्र[illegible] त्या खुप अस्वस्थ् झाल्या होत्या. गरीब माणसाला सर्वाधिक [illegible] उठविणारा हा विषाणू आहे. या विचाराने त्या खुप त्रस्त् झाल्या [illegible] जानेवारी ला त्यांना हृदयविकाराचा धक्का बसला. त्याच्यावर उप[illegible] असतांना 19 जानेवारी 2021 रोजी वयाच्या 93 व्या वर्षी त्यांचे [illegible]. भारताच्या इतिहासात वैद्यकिय क्षेत्रात अनमोल कामगीरी क[illegible] डॉ.व्हि.शांता काळाच्या पडदयाआड गेल्या.

निष्कर्ष :

ISBN-978-81-951551-5-6

Smt. K. G. M. M. * Daryapur *

1. उपरोक्त महिलांची सामाजिक कामगीरी पाहता भारताच्या जडणघडणीत त्यांचे अनमोल योगदान असल्याचे दिसून येते. महिलांनी आरोग्य, शिक्षण, विज्ञान अशा सर्वच क्षेत्रात पुरूषाच्या पावलावर पावले टाकले नाहीत तर आपले संपूर्ण आयुष्य पिडीत महिलांच्या उन्नतीकरीता खर्ची घातले आहे. आज भारतातील महिला संघटनांनी सामाजिक न्याय व समतेसाठी लढा दिला. महिलांच्या प्रश्नासाठी महिलाच जागृत झाल्या. धर्म, वर्ग, गट असे भेदभाव विसरून आपल्या हक्कासाठी न्याय मागण्यासाठी लढत राहील्या या संघर्षात स्त्रीयांची स्त्रीयांना मदत होत आहे. महिलांनी जर महिलांच्या हक्काबाबत जागृत राहून तो मिळविण्याचा प्रयत्न केल्यास आपण निश्चित यशस्वी होवू असा विश्वास महिलांमध्ये निर्माण झाल्याचे दिसून येते.

संदर्भग्रंथ :

भारतीय इतिहासातील : स्त्री आणि कर्तृत्व : डॉ.देशपांडे सुषमा – विद्या बुक्स पब्लि. औरंगाबाद

भारतीय इतिहासातील स्त्रीया : डॉ.सौ.पाटील पद्मजा, डॉ.सौ.जाधवशोभना – फडके प्रकाशन कोल्हापूर

स्त्रीमुक्तीचा पहिला हुकांर : नागबाई शिंदे – दैनिक नवशक्ती

कर्तृत्वान स्त्रीया : कर्वे स्वाती – उत्कर्ष प्रकाशन पुणे

महात्मा फुले समग्र वाङ्मय : फडके य. दी. – महाराष्ट्र राज्य साहित्य व संस्कृती मंडळ, मुंबई

डॉ.व्हि.शांता : दैनिक लोकमत वृत्त पत्र

Smt. K. G. M. * Daryapur *

ISBN - 978-81-951551-5-6

भारताच्या जडणघडणीत महिलांचे योगदान

Peer-Reviewed Book Chapter

संपादक डॉ. अनिल एन्. ठाकरे

K. A. Gawande

20-21

Principal
(Dr. A.R.Choukhande)
Smt. Kokilabai Gawande Mahila
Mahavidyalay, Daryapur,
Dist.Amravati

ISBN-978-81-951551-5-6

भारताच्या शैक्षणिक जडणघडणीत महिलांचे योगदान : एक शोध.

डॉ.हरिदास देविदास आखरे
श्रीमती कोकीळाबाई गावंडे महिला महाविद्यालय
दर्यापूर जिल्हा अमरावती

प्रस्तावना :-

प्राचीन काळापासून स्त्री शिक्षण हा विषय प्रत्येक टप्प्यावर जिकरीचा व आव्हानांचा झालेला आहे. स्त्रीने फक्त कुटुंबापुरतेच आपले कार्यक्षेत्र मर्यादित ठेवावे अशी समजूत समाज मानसिकतेमध्ये आढळते. मोठे धाडस आणि न डगमगता आव्हानांना स्त्री तोंड देऊ शकत नाही. त्यामुळे तिने शिक्षण घेवून उपयोग काय? असा गैरसमजही तिच्या शिक्षण व्यवस्थेबद्दल समाजाने केला आहे. स्त्रीयांनी फक्त गृहलक्ष्मी बनून घरदार टापटीप ठेवावे व घरच्या कर्त्यापुरूषांच्या दिमतीला हजर व्हावे असा समज स्त्री बद्दल पाहायला मिळतो. स्त्रियांनी आपल्या कुटुंबातील पुरूषांच्या आज्ञेबाहेर जायचे नाही, त्यासाठी घराचा उंबरठा ओलांडणेही तिच्यासाठी महापाप! त्यामुळे शिक्षण घेण्यासाठी घराबाहेर पडणे कोणत्याही काळातील स्त्रीयांना कठीण झाल्याचे दिसते. ज्या स्त्रीयांनी शिक्षणासाठी बाहेर पडण्याचा प्रयत्न केला व प्रवाहाविरूध्द जाण्याची हिम्मत दाखविली एकतर त्या इतिहासात अजरामर झाल्या किंवा काळाच्या पडदयाआड गेल्या. स्वातंत्र्यप्रापतीनंतर भारतामध्ये खऱ्या अर्थाने परिवर्तनाच्या प्रक्रियांना सुरूवात झाली. त्यामध्ये सामाजिक, राजकोय व आर्थिक या सर्वच क्षेत्रात स्त्रीयांचा सहभाग हा महत्वपूर्ण ठरतो. भारतीय समाजसुधारकांनी स्त्रियांच्या स्थितीत सुधारणा घडवून आणण्यासाठी खूप प्रयत्न केले. त्यांनी त्यासाठी असंख्य प्रकारच्या योजना

हाती घेतल्या. प्रसंगी समाजाकडून होणारी अवहेलनाही सहन केली. समाजसुधारकांचा या प्रयत्नांना इंग्रज सरकारची साथ ही काही प्रमाणात मिळाली. त्यामुळे स्त्रियांच्या स्थितीत थोडाफार बदल झाला असला तरी त्यांच्यावरील अन्याय दूर झाला अस समजणे चुकीचे ठरेल .

भारतीय समाजाने स्त्री-पुरुष समानतेचे तत्त्व आजही मनापासून स्वीकारले नाही . त्यामुळे आज एकविसाव्या शतकातही भारतीय महिलांना अनेक प्रकारच्या गंभीर समस्यांची झगडावे लागते. भारतीय पुरुषांचा स्त्रियांकडे बघण्याचा दृष्टिकोन आजही निकोप नाही. आपण कितीही वैज्ञानिक प्रगती केली असली तरी वैज्ञानिक दृष्टिकोन मात्र स्वीकारला नाही. परिणामी आजही समाजामध्ये अंधश्रद्धा, भोळ्या समजुती , सनातनी वृत्ती या गोष्टींचा आपल्या लोकांनवर असलेला पगडा कायम आहे. स्त्रियांच्या कडे पाहण्याचा पूर्वग्रहदूषित दृष्टी मुळे आजही स्त्रियांवर अनेक प्रकारचे अत्याचार होत आहेत . हे अत्याचार शारीरिक व मानसिक स्वरूपाच्या आहेत. तसेच वैयक्तिक कौटुंबिक सामाजिक स्वरूपाचे आहेत. गरीब कुटुंबातील स्त्रिया व अत्याचार होतात असे नाही तर श्रीमंत कुटुंबातील स्त्रियांवर ही अत्याचार होत आहेत. म्हणूनच स्त्रियांचा हा लढा पुढे चालवण्यासाठी 1946 मध्ये संयुक्त राष्ट्र संघाने महिला आयोगाची स्थापना केली. या आयोगाने स्त्रियांच्या विविध समस्यांचे अध्ययन करण्याच्या कामी पुढाकार घेतला. त्यासंबंधीचा अत्यंत महत्त्वपूर्ण सूचना व शिफारशी मान्य केल्या. महिलांना समाजात पुरुषांच्या बरोबरीने स्थान मिळावे आणि स्त्री-पुरुष समानतेचे तत्त्व मान्य व्हावे या दृष्टीने महिला आयोगाने महत्त्वपूर्ण पाऊल उचलले होते. तसेच सन 1975 हे वर्ष आंतरराष्ट्रीय महिला वर्ष म्हणून साजरे केले गेले. त्याची उद्दिष्टे ही खूप महत्त्वपूर्ण.आहेत .

१.स्त्री पुरुष समानतेच्या तत्त्वाला चालना देणे.

२. स्त्रियांच्या प्रश्नांकडे सर्वांचे लक्ष वेधणे .

Smt. K. G. M. M. Daryapur

ISBN-978-81-951551-5-6

३. आर्थिक सामाजिक आणि सांस्कृतिक विकासाच्या कार्यात स्त्रियांना सहभागी करून घेणे.

४. राष्ट्रीय जीवनातील स्त्रियांच्या सहभागाचे महत्त्व लक्षात आणून देणे.

५.आंतरराष्ट्रीय शांतता प्रस्थापित करण्याच्या तसेच आंतरराष्ट्रीय सहकार्य व सद्भाव वृध्दिंगत करण्याच्या कार्यातील स्त्रियांच्या योगदानाची दखल घेणे.

हे सर्व कार्य अतिशय महत्त्वपूर्ण टप्प्यावर राष्ट्रीय संयुक्त राष्ट्र संघाने केले होते. आज एकविसाव्या शतकातही भारतातील स्त्री शिक्षणाची स्थिती समाधानकारक पाहायला मिळत नाही. एका बाजूला स्त्री शिक्षणाचे प्रमाण वाढते आहे .असे वाटते परंतु बहुसंख्य मुली नागरी समाजातील आहेत .ग्रामीण भागात, आदिवासी भागात व शहरातील झोपडपट्टीत राहणाऱ्या कनिष्ठ वर्गातील व दारिद्र्य रेषेखाली जीवन जग त असलेल्या स्त्रिया व मुली आजही शिक्षणा पासून वंचित आहेत. या कुटुंबात मुलांच्या शिक्षणाला प्राधान्य असल्यामुळे हुशार व शिक्षणाची क्षमता असलेल्या मुलींना त्यांच्या भावाच्या शिक्षणासाठी शिक्षणा पासून परावृत्त व्हावे लागते. किंवा मन कुठेतरी आजही रमवावे लागतं .आजही मुलींच्या शिक्षणापेक्षा त्यांच्या विवाहाला प्राधान्य दिले गेल्याने मुलींना शिक्षण अर्धवट सोडावे लागते. शिक्षण गळती मध्ये मुलींचे प्रमाण अधिक आहे. तिचे शिक्षण आजही उपेक्षित असल्याचे चित्र दिसून येते

१) स्त्री शिक्षणाची मुहुर्तमेढ :- भारतीय स्त्रीच्या वाटयाला शिक्षणाच्या अभावामुळे दुःख दास्य, छळ, अवहेलना आल्याचे दिसते. कधी कधी तर तिला बळीही दिल्या जायचे जोहार करायला लावून जाळले जायचे तिला सती जाण्याची आज्ञा केली जायची. पतीची दासी बनून सात जन्म तिने सेवा करावी अशी समजूत समाजामध्ये होती. बौध्दिक दृष्टया स्त्री पुरुषापेक्षा अजिबात कमी नाही पण तिला बौध्दिक विकास करण्याची संधीच दिली जात नाही. तरीही कित्येक स्त्रीयांनी आपले श्रेष्ठत्व सिध्द

ISBN-978-81-951551-5-6

केले आहे. त्यामधे सरोजिनी नायडू, विजयालक्ष्मी पंडित,सुचेता कृपलानी, अरूणा असफअली, कॅ. लक्ष्मीस्वामीनाथन , पं. रमाबाई, डॉ. ताराबाई मोडक, अनुताई वाघ, मारीया मॉन्टेसरी, यांनी आपल्या कार्यकर्तृत्वाने शिक्षणाच्या जोरावर आपले नाव अजरामर केले आहे. महात्मा ज्योतिबा फुले यांनी सावित्रीबाईंना सोबत घेवून इ.स. १८४८ मुलीसाठी पहिली शाळा सुरू करून स्त्री शिक्षणाची मुहुर्तमेढ रोवली. फुले दांपत्त्याचे हे शिक्षण विषयक कार्य म्हणजे स्त्री शिक्षणाची प्रभात होय. ज्यामुळे आज प्रत्येक शिक्षणसंस्थेत ज्या मुली शिक्षण घेत आहेत त्या स्त्री शिक्षणाचा वारसा चालवत आहेत. तो वारसा अधिक समृध्द होण्यासाठी स्त्रीया सुध्दा आज कोणत्याही क्षेत्रात मागे नाहीत असे दिसते. आधुनिक काळातील कोणतीही परीक्षा पहा त्यामध्ये स्त्रीयांनी अव्वल स्थानी बाजी मारलेली दिसते. मग ते अवकाश क्षेत्र असो की वैद्यकोय क्षेत्र असा अग्रस्थानी महिला महिलाच दिसतात. यासदंर्भात प्रा. सौ. माधवी कवी यांचे विचार चिंतनीय आहेत. " ज्योतिबांनी समाजक्रांतीचे पहिले शस्त्र म्हणून स्त्री शिक्षण हाती घेतले त्या काळात स्त्रीयांनी शिक्षण घेतले तर त्यांचे पाऊल वाकडे पडेल त्या कुमार्गाला लागतील अशी सनातनी लोकांची विचारसरणी होती. अतीशुद्र जातीतील स्त्रीयांना शिक्षण देणे हे सनातन्यांना महा पातक वाटे. या सनातन्यांच्या मतावर ज्योतिबांनी तिव्र हल्ला चढवून स्त्रीयांना शिक्षणाचे व्दार खुले केले. आपल्या देशाचे हित साधावयाचे असेल तर ते स्त्रीशिक्षणावाचून साधणार नाही. हा विचार त्यांच्या मनात बिंबला आणि त्यांनी स्त्री शिक्षणासाठी अनेक प्रकारच्या खस्ता खावून फार महनीय कार्य केले. म्हणूनच त्यांना ' स्त्री शिक्षणाच आद्यजनक' असा मान मिळाला."

२) स्वातंत्रपूर्व काळातील स्त्री शिक्षणाची चळवळ:- भारताच्या आधुनिक प्रबोधनाच्या काळात १९ व्या शतकातील होवून गेलेल्या सर्वच समाज

G. M. Daryapur

ISBN-978-81-951551-5-6

सुधारकांनी स्त्री दास्य विमोचनाच्या चळवळीचा पुरस्कार केलेला आहे. त्यामध्ये त्यांनी स्त्रीयांच्या हक्काचे व शिक्षणाचे बीज पेरले.

स्त्रीला व्यक्ती म्हणून स्वतंत्र अस्तित्व आहे. ती कोणाच्याही अस्तित्वावर अवलंबून नाही. तिच्या विकासासाठी तिला शिक्षणाची आवश्यकता आहे म्हणून मुलांप्रमाणे मुलींनाही शिक्षण देणे काळाची गरज मानल्या गेली. घरातील सर्व कामांची जबाबदारी स्त्रीवर असते. ती स्त्री सुशिक्षिहित नसेल तर घरची कामे व्यवस्थित होवू शकणार नाहीत. ब्राम्हण स्त्रिला सर्व विद्या, क्षत्रीय स्त्रीला सर्व विद्याबरोंबरच युध्द शास्त्र व विशेष राजविद्या, वैश्य स्त्रीला व्यवहारविद्या आणि शुद्र स्त्रीला पापक्रियादी सेवांची विद्या यांचे शिक्षण दिल्या गेले पाहिजे असा विचार त्या काळात मांडल्या गेला. महर्षी दयानंदांनी तर स्त्रीला 'पायातील वाहाण' आणि 'पतीची दासी' म्हणणाऱ्या कुत्सीत भावनांचे जोरदार खंडण केले आहे.शिक्षणाने स्त्रीयांच्या मनात सामर्थ्य निर्माण व्हावे. थोर व निर्भय स्त्रीयांनी बाण ही शिक्षणानेच दूर होईल. शिक्षणामुळे पवित्र ब निस्वार्थी स्त्रीया निर्माण होवू शकतील.

भारतातील स्त्रीयांना जीवन विद्यासोबतच धर्म, कला, विज्ञान, गृहव्यवस्थापन, आरोग्य, स्वयंपाक, ही सर्व विषय शिकवावेत असा विचार पुढे आला. इ.स. १८८३ साली एतए८६101 ९01111158101 नेमल्या गेले. डॉ. हंटर यांच्या अध्यक्षतेखाली स्थापन झालेल्या पुण्यातील या संस्थेने स्त्री शिक्षणासाठी अनेक योजना आखल्या. त्यामुळे भारतीय स्त्रीयांच्या वैद्यकोय शिक्षणाला चालना मिळाली. या कार्यात रमाबाई रानडे यांचे योगदान सुध्दा महत्वपूर्ण ठरते. रमाबाईंचा तत्कालीन सुशिक्षित वर्गावर'फार मोठा प्रभाव होता. स्त्री पुरुष समानतेचा आग्रह त्यांनी सातत्याने मांडला होता त्यांच्या मते स्त्री म्हणून कोणत्याही प्रकारची सवलत त्यांना नको होती. फक्त एक विचारी स्त्री म्हणून न

ISBN-978-81-951551-5-6

वागता एक प्रगल्भ व्यक्तिमत्त्व म्हणून पुरूषांनी वागावे असा त्यांचा आग्रह होता. स्त्री दाक्षिणात्य व परावलंबित्व यावर त्यांनी जोरदार टीका केली. स्त्रीयांच्या जीवनात खऱ्या अर्थाने परिवर्तन करणाऱ्या विचारांमध्ये स्त्री शिक्षण विचार महर्षी धोंडो केशव कर्वे यांनी मांडला. समाजाचा अर्धा भाग जा अबला व दुर्बल व दलीत आहे त्यासर्वांना मातृभाषेतून शिक्षण देणे आवश्यक आहे. तेव्हाच ते शिक्षणाच्या योगाने ' माणूस या पदाला पोहोचतील. यासाठीच महर्षी कर्वे यांनी १४ जून १८९६ रोजी ' अनाथ बालीकाश्रम 'स्थापन केले. स्त्रीयांच्या जीवनात नव चैतन्य आणण्यासाठी त्यांनी हिंगणे येथे 'स्त्री शिक्षण संस्था ' हे स्वतंत्र महिला विद्यापीठ स्थापन केले. त्यातून त्यांनी स्त्रीयाचा मानसिक विकास व सर्वांगीण उन्नती करणारे शिक्षण त्यांना दिले. या शिक्षणामुळेच राष्ट्रोज्नती साधल्या जाईल असे त्यांचे मत होते.

३) स्वातंत्रोत्तर काळातील स्त्री शिक्षणाची चळवळ::- स्वातंत्रोत्तर काळात प्रबोधनाच्या चळवळीने सुरू झालेली स्त्री शिक्षणाची चळवळचांगलीच मूळ धरू लागली होती. शिक्षणाच्या नावाने शिव शिव म्हणणारे धर्मांध लोकांच्या लेको सुनाही आता मिशनरी शाळामध्ये जावू लागल्या. शिक्षणाचा प्रचार व प्रसार आता मोठया शहरातून लहान गावाकडे होत होता. यातच महात्मा गांधींची खेडयाकडे चला' ही आर्त हाक शिक्षणासाठी पोषक ठरली. खेडयातील शिक्षणामधून घराजवळच स्त्रीयांना शिक्षणाची सोय झाली. त्यामध्ये कोठारी आयोग, राधाकृष्णन आयोग, या व्दारा गाव तेथे शाळा या धोरणामुळे शाळांची निर्मिती झाली. त्यामुळे प्रत्येक शाळेत मुलींची संख्या दिवसागणीक वाढत गेली. वेदकाळा उपनिषदांचा कालखंड आपण राग बसला तरुण मुला-मुलींना समान शिक्षण होते त्या काळात सहशिक्षण सुद्धा पाहायला मिळते .या विवाहित राहून वेदांचे अध्ययन करीत. त्यांना ब्रह्मवादिनी म्हणत स्वार्थी

Smt. K. G. M. M. Daryapur

ISBN-978-81-951551-5-6

काळात तिच्या शिक्षणावर मर्यादा आल्या. संपूर्ण समाजात स्त्री शिक्षणाची पीछेहाट झाली. मोगल काळातील स्त्री शिक्षणाची स्थिती चिंताजनक होती. ब्रिटिश काळात मात्र समाज सुधारक यांच्या प्रयत्नाने ब्रिटिश सरकारने सन अठराशे 50 मध्ये स्त्री शिक्षणाला मान्यता दिली 877 मध्ये मुलींना शिक्षण खुले झाले. क्रांतीज्योती सावित्रीबाई फुले यांचे कार्य या क्षेत्रामध्ये दैदिप्यमान आहे. 1907 मध्ये महर्षी कर्वे यांनी विद्यालयाची महिला विद्यालयाची स्थापना केली व 1950 आली स्वतंत्र महिला विद्यापीठ स्थापन केले. 1927 स्त्रियांचे भारतीय नॅशनल कौन्सिल ऑफ वुमेन आणि स्त्रियांचे भारतीय मंडळ यांच्या संयुक्त विद्यमाने पुणे येथे अखिल भारतीय स्त्रियांची परिषद आयोजित केली गेली. त्या स्त्री शिक्षणावर चर्चा झाली. स्वातंत्र्योत्तर काळात स्त्री शिक्षणाला चालना मिळाली. हे खरे असले तरी भारतीय राज्यघटनेत स्त्री शिक्षणाच्या संदर्भात स्त्रियांसाठीच तरतूद नाही यातील कलम कलम 15 व कलम 19 चा मात्र स्त्री शिक्षणासाठी फायदा झाला. युनेस्कोने दिलेल्या रिपोर्टनुसार आजही सर्वांसाठी साक्षरता नुसार जगात शिक्षित महिलांची संख्या पुरुषांपेक्षा कमीच आहे. अशा संक्रमणा नंतर आज स्त्री शिक्षणाची जी दशा पाहायला मिळते ती डॉ. प्रतिमा इंगोले यांनी स्त्री शिक्षणाची होणारी दुरावस्था याबाबतीत आपले मत असे मांडले आहे."स्वातंत्र्य मिळून पन्नासावर वर्षे झाली आहेत. समाजात ५०% असणाऱ्या स्त्रीयांना या अर्धशतकात कुठल्या क्षेत्रात किती वाव मिळाला आहे, याचा शोध घेतला तर आपला भ्रम निरास झाल्याशिवाय राहणार नाही. चार दोन उदाहरणे दिसतात पण ती जेव्हा स्त्री-पुरुष समानता कायद्याने प्रमाण मानली नव्हती, तेव्हाही दिसत होतीच. शिक्षण क्षेत्राचे उदाहरण घ्या या क्षेत्रात अद्यापही स्त्रीला दुय्यम दर्जाचीच वागणूक मिळते. क्वचित कुठे कुलगुरू पद स्त्रीच्या वाटयाला आले आले ते अपवादात्मकच आहे. येरव्ही प्राथमिक

Smt. K. G. M. M. Daryapur

ISBN-978-81-951551-5-6

शिक्षणापासून ते महाविद्यालयीन शिक्षणापर्यंत स्त्रीवर अन्यायच झालेला दिसून येतो. बऱ्याच ठिकाणी मुलींच्या शाळातही पुरूष मुख्याध्यापकच आहेत.

त्याठिकाणी त्या त्या कार्यकारी मंडळाचा स्त्रीच्या व्यवस्थापन-प्रशासन शक्तीवर विश्वास नसावा. वास्तविक मुलांची पहिली शिक्षिका 'आई' असते. आई मुलाला बोलायला शिकविते म्हणून भाषेला आपण मातृभाषा म्हणतो. मुलीमध्ये शिक्षणाचा प्रसार होताच त्या झपाट्याने पुढे येत आहेत. बौध्दिक पातळीवर मुलांवर परीक्षात मात करताना दिसतात. तरीही आज बुध्दिवान व मेहनती मुलींची कुचंबना होताना दिसते."

स्त्री शिक्षण हे अनेक संक्रमणानंतर आज २१व्या शतकात प्रगतीचे नवी पाऊले टाकत असतानाच त्या शिक्षणातून विविध समस्या संध्दा समाजाला भेडसावत आहेत. शिक्षणासाठी बाहेर पडणाऱ्या मुली स्त्री मुक्तीच्या व स्वातंत्र्याच्या हव्यासापोटी नको ती कृत्ये करताना दिसत आहेत. कोणताही कॉलेज कट्टा पहा त्या ठिकाणी शिक्षणाच्या गोष्टी हाण्या ऐवजी लैगिकतेचा स्वैराचार पाहायला मिळतो. घरातून शाळा कॉलेजात जायला निघालेल्या सर्वच मुली त्याच ठिकाणी जातात का? हा सुध्दा एक चिंतनाचा प्रश्न आहे. पाश्चात्य शिक्षण व संस्कृतीचे वारे यांच्या अंगात घुमायला लागले आहे. तोकडे कपडे व रेव्ह पार्ट्या ही त्याचेच उदाहरणे आहेत. शिक्षणातून नितीमत्तेचा विकास व्हाव आत्मिक ज्ञानाचे प्रकटीकरण व्हावे असे अपेक्षित आहे .

परंतु हा विचार स्त्री शिक्षणाच्या संक्रमणाच्या आजच्या कालखंड रुजलेला दिसत नाही. त्याचे कारणही तसेच आहे. ते म्हणजे कुटुंब व्यवस्थेतून नीतीमूल्यांचे शिक्षण द्यायला हवे ते दिल्या जात नाही. व शाळा कॉलेज त्याची वानवा आहे. फक्त भौतिक विज्ञाना शिकून आपण आपला वैज्ञा विकास करून घेवू परंतु नीतीशास्त्र व मूल्यसंकल्पना या दोन बाबी पासून शिक्षणाने फारकत घेतल्याचे दिसते. यासंदर्भात स्वामी विवेकानंद म्हणतात "ज्या राष्ट्रामध्ये नीतीशिक्षणाचे धडे दिल्या जात नाहीत व तिथल्या पिढीकडून स्वीकारल्याही जात नाहीत त्या राष्ट्राचे भवितव्य अंधकारमय अस

"'स्त्री शिक्षणाच्या या चळवळीने स्त्रीयांना नवी जाणीव, नवी दृष्टी व आत्मभान दिले. या नव्या जाणीवातून स्त्रीयांनी बदलत्या परिस्थितीचे आव्

ISBN-978-81-951551-5-6

स्वीकारावयास हवी. तिने आता अबला न राहता शिक्षणातून आत्मविश्वा निर्माण करून सबला व्हावे. शिक्षणाने स्त्रीयांच्या मनात सामर्थ्य निर्माण व्हाव थोर व निर्भय स्त्रीयांची बाण ही शिक्षणाने दूर होईल, शिक्षणामुळेच आजच्य युगाला आवश्यक असणाऱ्या स्त्रीया निर्माण झाल्या पाहिजेत त्यासाठी स्त्रीयांना सर्व प्रकारच्या शिक्षणाची गरज निर्माण झाली आहे. देशाला काळ सोबत गतीमान व्हायचे असेल तर स्त्रीयांचा जो मोठा समाज अस्तित्वात आहे त्या सर्व स्त्री समाजाला शिक्षण देवून सृजनशील (01९419€)लोकसंख्ये परावतीत करावे लागेल. त्यामुळे राष्ट्राच्या उन्नतीची नवी व्दारे उघडी होतील.

निष्कर्ष-

१) स्त्री शिक्षणाची चळवळ सुरूवातीच्या काळात ज्ञान देण्यावर आधारीत असू पुढे पुढे ती स्त्रीयांना आत्मनिर्भर बनविताना दिसते.

२) स्त्री शिक्षणामुळे भारतात स्त्रीयांच्या जीवनमानामध्ये सामाजिक, राजकीय आर्थिक स्थेर्य प्राप्त होवून त्यांना स्वतःचा विकास करून घेण्याच्या संधी प्रा झाल्या आहेत.

३) स्त्रीयांना जर योग्य प्रकारे, योग्य वयात हवे असलेले शिक्षण शासनाकडू दिल्या गेले तर भारतासारखे राष्ट्र नक्कीच उन्नतीला जाईल.

संदर्भ :-

१) महिला कल्याण आणि विकास - प्रा. सौ. माधवी कवी
२) आजही स्त्रीचे स्थान दुय्यमच - डॉ. प्रतिमा इंगोले.
३) युवकांनो जागे व्हा! - स्वामी विवेकानंद
४.स्त्री पुरुष तुलना - ताराबाई शिंदे
५.अग्निशिखा डॉ. वि. ल. धारूरकर/ सौ.शुभदा धारूरकर
५.मानवी हक्क -प्रा. व्ही.बी. पाटील
६.स्त्री शिक्षणाच्या अग्रदूत सावित्रीबाई फुले - हरी नरके ७.भारतीय थोर स्त्रि संपादक प्राचार्य रा. वा. दांडेकर अनुवादक डॉ. सौ. शरयू बाळ.

Dr. U.P. Nalhe Festschrift Volume

GLOBAL TRENDS IN INNOVATIVE LIBRARIANSHIP :

RESHAPING THE ACADEMIC AND PUBLIC LIBRARIES

Editors-In-Chief
Dr. D. R. Deshpande

Associate Editors-in-Chief
Mr. Ravindra Mendhe

Editors

Dr. Nitin Kude
Dr. Anil A. Bhoyar
Dr. Jugal E. Maldhure
Dr. Milind Ghangare
Mrs. B. Dhanalakshmi
Dr. Parwati Shirke
Dr. Sudhir Astunkar
Dr. Sandip S. Desai
Dr. Suraj Madavi
Dr. Anand Mandit Malayaj
Dr. Rashmi Bakane

Principal
(Dr. A.R.Choukhande)
Smt. Kokilabai Gawande Mahila
Mahavidyalay, Daryapur,
Dist.Amravati

2019-20
2019-20

Contents

- डॉ. उमाजी नाल्हे यांचा जीवनपट 1

SCIENTOMETRIC PORTRAIT OF DR . UMAJI P. NALHE

1. ज्ञानोपासनेला आकार देणारा अभ्यासक ; डॉ. उमाजी नाल्हे 4
   पं. शंकरप्रसाद अग्निहोत्री
2. डॉ. उमाजी एक अष्टपैलु व्यक्तिमत्व 5
   डॉ. मोहन रा. खेरडे
3. **Dr.U.P. Nalhe My Motivator, My Mentor** 7
   Dr. Prashant N. Patil
4. डॉ. उमाजी पांडुरंग नाल्हे : एक प्रसन्न व्यक्तिमत्त्व 8
   डॉ. रा. शं. बालेकर
5. **DR. U. P. Nalhe and My Memoirs** 9
   Dr. Rabindra Kumar Mahapatra
6. डॉ. उमाजी एक अष्टपैलु व्यक्तिमत्व 11
   डॉ. सत्यनारायण बाहेती
7. डॉ. उमाजी नाल्हें म्हणजे हरहुन्नरी व्यक्तिमत्व 12
   डॉ. देशपांडे डी. आर.
8. डॉ. उन्मेश नाल्हे : ग्रंथालयीन कार्यकर्ता से प्राचार्य पद के सफर तक 13
   डॉ. प्रकाश बी. जैन
9. **BIO-Bibliometric Study of Dr.Umaji. P. Nalhe's Contribution to LIS Profession** 14
   Ravindra M. Mendhe, Ms. Sima A. Ingole
10. कर्तव्यनिष्ठ व्यक्तिमत्व – डॉ. उमाजी नाल्हे..20
    डॉ.सुधीर आस्टूनकर
11. संवाद व वाचन कौशल्यासाठी विविधांगी ग्रंथालयाचे महत्त्व 22
    डॉ. मिलिंद बा. घंगारे

INFORMATION COMMUNICATION TECHNOLOGY IN LIBRARIES

12. **Doctoral Theses Submitted To Shodhganga By SNDT Women's University Mumbai: An Overview** 25
    Dr. Subash Pundalikrao Chavan, Dr. Amol Babasaheb Sawai
13. **Future Libraries: A Prediction Based on Trends in Library Profession** 34
    Bhavsar Sandeep, Ingale Kishore, Dahibhate N. B.
14. **Plagiarism and Awareness in Academic Institutions** 45
    Shubhangi P. Ingole, Dr. Vaishali P. Gudadhe (Choukhande)

Smt. K. G. M. M. * Daryapur *

15. **University I**
    Sangita V. Da
16. **Impact of In**
    Dr. Devika Su
17. **Evaluation**
    Dr. Shalini W
18. **Use and Im**
    Amruta Kash
19. **Open Scienc**
    Dr. Sangita P
20. **Library Se**
    MR. Rajesh I
21. **Twitter An**
    Online Too
    Dr. G. Steph
22. **Developme**
    For Librar
    Dr. Sukumar

E-LEARNING AN

23. **Awareness**
    Students :
    B. Dhanalak
24. **Introducti**
    Dr. B. V. Ch

BEST PRACTIC

25. **Authorshi**
    Dr. Chikate
26. **The Biblio**
    Ms. Sonal D
27. **Redefining**
    Dr. Manju D
28. **Best Prac**
    Dr. S. L. Jad

PLAGIARISM AND AWARENESS IN ACADEMIC INSTITUTIONS

1. Shubhangi P. Ingole
Librarian
Smt. Kokilabai Gawande Mahila Mahavidyalaya,
Daryapur. Dist. Amravati

2. Dr. Vaishali P. Gudadhe (Choukhande)
Professor & Head,
Department of Library & Information Science,
Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati

Abstract:

The authors tried to highlight the issues of plagiarism and awareness in academic institutions. Types of plagiarism concepts and academic integrity with few examples from abroad institutions were also highlighted, which students or research scholars try to adopt while writing the research papers. The students in the academic institutions should be guided with the appropriate channels of learning or creating awareness in their institutions.

Keywords : Plagiarism, Academic Institutions.

Preamble :

Plagiarism is one of the most common and serious forms of misconduct in Academic environment. The author Pennycock in 1996 explained the concept and said it is very complex to understand its historical and cultural context regarding to the cultural alternatives.

Many other authors argues to this statement and expressed that there should be the involvement of the students to understand the academic context, which is very important to establish the universe of knowledge in learning and work.

Plagiarism in Academic Sector :

The academic institutions have reputation in the society. They provide value education to the students and if the students found involved in the misconduct, it directly affects and harm the reputation of the institution. Reference to this the few institutions like Swinburne university of Technology has prepared guide manual to make aware, train the students in proper direction to avoid the plagiarism issues. The plagiarism is also found while students submit the assignment and directly copy and paste from the internet sources.

Plagiarism can be defined by many authors, generally it occurs when someone stealing expression from another's composition and makes them appear to be their own work. Plagarism is not a legal term, however it is often used in lawsuits. Plagiarism in this study has been defined as "the action or practice of taking someone else's work, ideas etc., and passing it off as one's own; literary theft" (Oxford English Dictionary 2010). "Unacknowledged copying of documents or programs" (Joy & Luck, 1999 pp. 129-133)"The presentation of another person's ideas or material as if it were one's own" (Culwin& Lancaster, 2000)"The sub-mission of part or all of another person's work as if it were one's own, without the knowledge of the author, and with intention to deceive" (Irving, 2004). It can be also explained in different manner by categorizing in four types i.e. Complete plagiarism means copying completely from one or many sources, the concept copy and paste refers for using information from the

Smt. K.G.M.M. Daryapur

literature which is in digital form. "Word Switch" means copying part of text and making little changes in the words, "Self plagiarism means to reuse your own work in the research paper or any other material which is to be submitted for the degree of assessment.

Academic Integrity mechanism in Indian universities :

University Grants Commission has also published notifications for promoting and preventing plagiarism in higher education institutions. UGC regulations 2018 clearly mentions in the Gazette of India regarding to the research carried out should be original ideas, which should include abstract, summary, hypotheses, conclusions and recommendations and there should be no similarities with other research. According to the Academic Integrity panel (IAIP), formed in Higher Educational Institutions for the investigation of plagiarism and penalties. They have mentioned that penalties are according to the percentage of similarities in the research work. It has decided that Level 1 similarities will from 10 to 40% and level 2 means similarities from 40 to 60%. To detect and prevent the plagiarism percentage, INFLIBNET has provided detection anti-plagiarism software to the Higher Education Institutions in the Universities and this anti-plagiarsm software i.e URKUND is an automatic mechanism developed to detect the originality and generates the report of plgiarised material.

Plagiarism studies in other countries like North America, United Kingdom, Australia, and China have found is widespread. Large scale studies have found more than 30% of students admit to reproduce others ideas or words in their assignments without acknowledging others, 20% students doing with significant portions of text, however various causes of plagiarism and the possible solutions are grossly under-researched in the Australian context.

Chauhan (2018) conducted Bibliometric analysis on the research on plagiarism from 2002-2016, 385 research articles were published on plagiarism in India and the articles were extracted from SCOPUS databases. The authors discussed rapid growth in plagiarism practice in the literature submitted for the degrees.

Neelakantan (2017) studied particular journal in India, regarding to the Current Science Journal she also further shared that editor of Current Science has confirmed about 80 plagiarism cases among publications submitted to the journal during 2006-2008.

Conclusion:

It can be concluded that plagiarism is serious offence and violating leads to punishment. The authors suggest preparing the manual in the institutions will help to reduce the plagiarism cases. In present situation, colleges and departments has approval for research centres and the responsibility of the academicians has now increased to create awareness and literate them in that direction. Recently University Grants Commission has sent the letter regarding to the Academic Integrity to the institutions to follow the path of honesty. The responsibility of the plagiarism issues is of each and every person, who is related to the teaching and research community.

References :

1) Pennycook (1996). Borrowing others words:text, ownership, memory and plagiarism. TESOL Quarterly 30(2). 201-230.

2) https://www.oed.com/(Oxford English Dictionary 2010).

3) Irving, R.W. (2004) Plagiarism and collusion detection using the smith-waterman algorithm. Glasgow, UK.

4) Joy, M. & Luck, M (1999) 'Plagiarism in programming assignments', IEEE Transactions on Education, 42(2), pp. 129-133.

5) Culwin, F. & Lancaster, T. (2001) 'Plagiarism, prevention, deterrence and detection',

6) Chauhan, Suresh K (2018). Research on plagiarism in Indiaduring 2002-2016:A Bibliometric Analysis. DESIDOC Journal of Library & Information Technology. 38(2), 69-74.

7) Neelakanthan, S. (2009). In India, plagiarism is on the rise-publish, perish or pitfer? Global post. (Retrieved from www.pri.org on 14th August 2018).

2021-22
डॉ. आठवले

मानव अधिकार

Chapter in Book

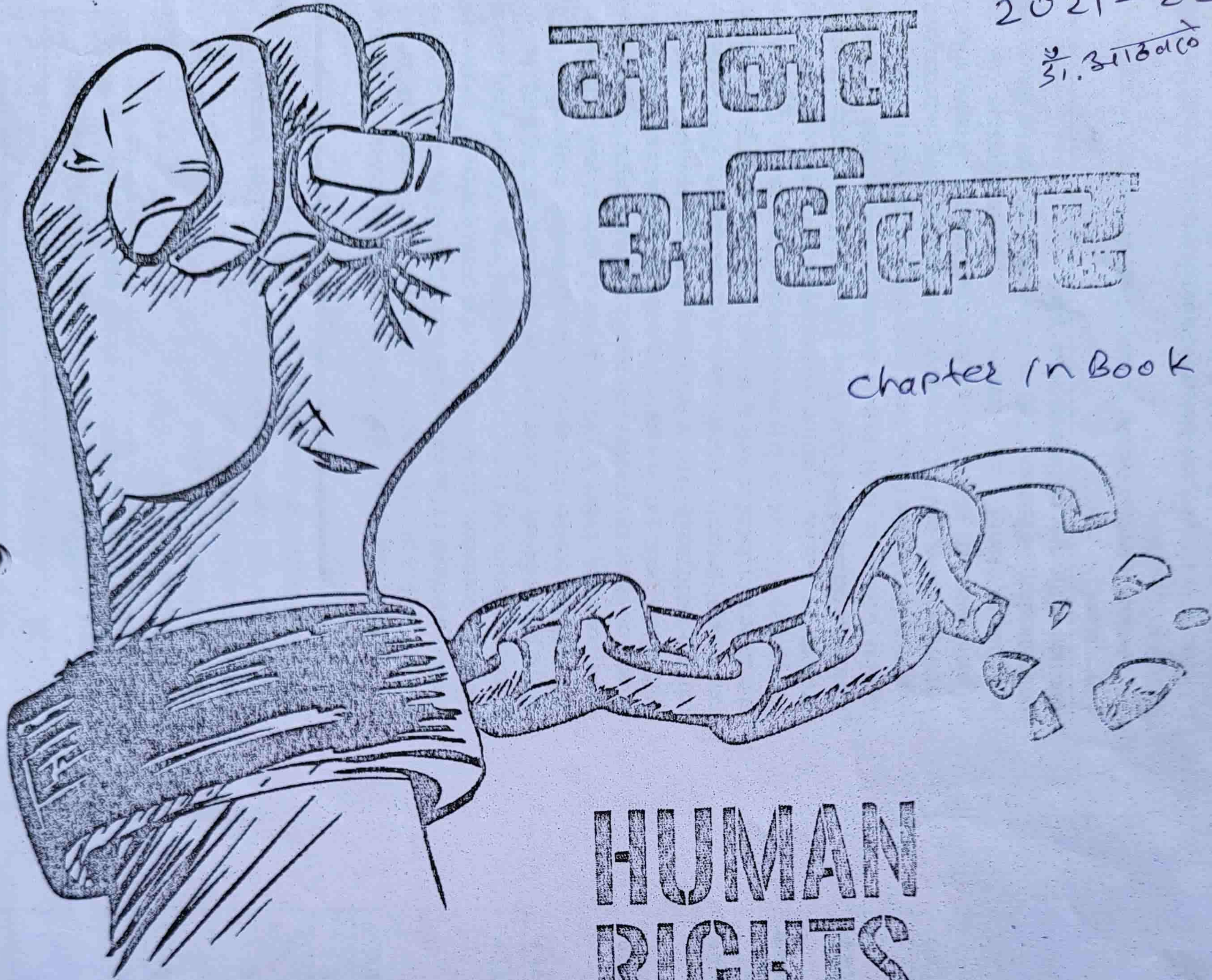

HUMAN RIGHTS

Principal
Dr. A. R. Choukhande
Smt. Kokilabai Gawande Mahila
Mahavidhyalay, Daryapur

Smt. K. G. M. M.
Daryapur

डॉ.जे.पी.जुकरे

१३	मानवाधिकार आणि भारतीय संविधान	डॉ. ए. डी. जाधव	६९-७६
१४	भारतीय संविधान आणि मानवी हक्क	प्रा.लालचंद एन.मेश्राम	७७-७८
१५	वयस्क व्यक्ती आणि मानवी हक्क	प्रा. बाळकृष्ण कारू रामटेके	७९-८३
१६	मानवाधिकारांचे मानवी जीवनातील महत्त्व	डॉ. पुरुषोत्तम रा. बांडे	८४-९१
१७	मानवी अधिकार: आव्हाने व उपाय	प्रा. विजय गावंडे	९२-९६
१८	सामाजिक न्याय याकरिता आवश्यक असलेली मानवी हक्काच्या जाहीरनाम्याची मूळ रूपरेषा	प्रा. डॉ. आर. यू. हिरे	९७-१०४
१९	शिक्षण आणि मानव अधिकार	प्रा. डॉ. रमेश खंडारे	१०५-११०
२०	भारतीय संविधान आणि महिलांचे अधिकार	डॉ. लालचंद किसन रामटेके	१११-११९
२१	मानवी हक्क आणि भारतीय संविधान	प्रा.डॉ प्रभाकर गणपतराव जाधव	१२०-१२९
२२	आदिवासी समाज व मानवाधिकार	प्रा. एस. एस. तायडे	१३०-१३३
२३	मानवी हक्कांचे महत्त्व	प्रा. डॉ. देवलाल स. आठवले	१३४-१३८
२४	दलित महिलांचे मानवी हक्क: एक अभ्यास	प्रा. डॉ. नवनाथ गो. अडकिणे	१३९-१४३
२५	मानवी अधिकारांचे संरक्षण व आयोगाची कार्यपद्धती	डॉ. दयाराम द. मस्के	१४४-१४७

Smt. K. G. M. * Daryapur *

1. Women's security and Human rights:
Domestic and communal violence against women in India

Dr. Shantarm Chavan
Associate Professor and Head
Department of Political Science
Arts, Science and Commerce College Chikhaldara Dist. Amravati.
shantaramchavan1968@gmail.com

Abstract

In India almost half of the total population is female. So, far the success of Indian democracy is concerned both male and female should participate in the democratic institutions of the country. But in the male dominated Indian society, the participation of women in democratic institution is not to the expected level. The problem issues of the people in any country such as education, employment, health and nutrition besides the country's foreign policy, relationships with other countries, issues of war and peace, science and technology, protection of the environment do need a women's angle because they will affect women too, in a particular manner. The Goal should reform religion-based family laws to bring parity between spouses in divorce, matrimonial property, guardianship, and succession. These changes should be introduced as well as through a secular marriage and family law by way of an option. It is recommended that a law on matrimonial property be enacted to entitle women equal share in assets acquired during the period of marriage. Mainly two types of violence are found against women in India that is domestic violence and communal violence. On the one hand, there have been complaints of the misuse of this provision, and the consequent harassment, often incarceration, of many members of the family complained against. 'Women's rights are human rights' has demanded a re-construction of the understanding of human rights as being directed against action and inaction of the state and agents of the state.

Key words-
women's right, violence, human rights, democracy, population, Indian society, laws

The world's largest and fastest growing democracy, India has today emerged a major leader in global. Prof. Barker stated –Democracy is a

दयाधन पब्लिशर्स ग्रुप,
भारत सरकारच्या MSME मंत्रालया अंतर्गत मान्यताप्राप्त.
नोंदणी क्रमांक MH-12-0001884

मानव अधिकार

डॉ. जयवंत पिराजी जुकरे
(संपादक)

© सौ. मस्के अनिता दयाराम

आवृत्ती :- पहिली

प्रकाशिका
सौ. मस्के अनिता दयाराम
दयाधन पब्लिशर्स ग्रुप, 263, 'अनुदया', अकोला रोड, ग्रामपंचायत कार्यालयाजवळ, बळसोंड, हिंगोली. महाराष्ट्र राज्य, (भारत) 431513.
Mob. No. 7276193979 (WhatsApp) Call 9371725117
Email Id: - dayadhanpublishersgroup@gmail.com
Website: - http://www.dayadhanpublication.com

मुद्रक
श्रेया प्रिंटर्स, 263, 'अनुदया', अकोला रोड, ग्रामपंचायत कार्यालयाजवळ, बळसोंड, हिंगोली. महाराष्ट्र राज्य, (भारत) 431513.

प्रकाशन दिनांक 12/01/2022

ISBN 978-93-91097-36-3

किमत 350/-

टीप:-

प्रस्तुत ग्रंथातील लेखन व पुनर्मुद्रण यांचे सर्व हक्क सौ. मस्के अनिता दयाराम यांच्याकडे राखीव आहेत. लेखन संभ्रमित अथवा सदोष झाल्यास / आढळल्यास यासाठी केवळ लेखक/लेखिकाच जबाबदार असतील. ग्रंथातील भाषा, लेखन आणि आशय याविषयी संपादकप्रकाशक किंवा मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.

न्यायाधिकरण:- जिल्हा व सत्र न्यायालय, हिंगोली.

माणिकराव ठाकरे **महाराष्ट्र प्रदेश काँग्रेस कमिटी**
माजी प्रतायक्ष,
माजी उपसभापती, विधानपरिषद

जा.क्र. :

दिनांक :

—— —: शुभ संदेश :— ——

नवसंजीवन शिक्षण प्रसारक मंडळ दारव्हा जि. यवतमाळ व्दारा संचालित जिजामाता कला महाविद्यालय दारव्हा जि. यवतमाळ. शैक्षणिक सत्र २०२१—२२ मध्ये राज्यशास्त्र विभागा मार्फत डॉ. जयवंत पिराजी जुकरे यांनी " भारतीय समाजातील विविध घटकांचे मानवी हक्क" या विशेष शोधनिबंध संपादित लेखसंग्रह या ग्रंथाने प्रकाशन होत आहे.

१० डिसेंबर २०२१ "जागतिक मानवी हक्क" दिनानिमित्य हा ग्रंथ प्रकाशित होत असून भारतीय स्वातंत्र्याच्या पंच्याहत्तर वर्षानंतरही बहुतांश लोकांना मानवी हक्क पाहिजे त्या प्रमाणात उपलब्ध होवु शकले नाहीत ही शोकांतिकाच म्हणावी लागेल. त्यामुळे केवळ भारत देशातीलच नव्हे तर संपूर्ण जगातील मानव जातीला सन्मानाने, प्रतिष्ठेने, आनंदाने, जीवन जगण्यासाठी मानवी हक्काचा खऱ्या अर्थाने उपभोग घेता येईल अशी परिस्थिती निर्माण करून देणे ही काळाची गरज आहे. प्रत्येक नागरिकाने प्रामाणिकपणे, स्वतः होवून कर्तव्याचे पालन केले आणि जबाबदारीने वागले तरच समाजातील सर्व लोकांना घटकांना खऱ्या अर्थाने मानवी हक्काचा उपभोग घेता येईल, याकरिता विविध स्तरातून व सर्वच घटकाकडून भरीव प्रयत्न होणे ही काळाची गरज आहे. याकरिता हा ग्रंथ निश्चितच सर्वांना उपयोगी पडेल. तसेच भारतीय समाजातील विविध घटकांना मानवी हक्क व कर्तव्याची निश्चितच जाणिव होईल. असे मला मनोमन वाटते, या समाजपयोगी ग्रंथरूपी कार्याला माझ्या हार्दिक शुभेच्छा

Smt. K. G. M. M. Daryapur

माणिकरावजी ठाकरे
माजी उपसभापती, विधानपरिषद महाराष्ट्र राज्य
तथा
संस्थापक अध्यक्ष, नवसंजीवन शिक्षण प्रसारक मंडळ
दारव्हा जि. यवतमाळ. (महाराष्ट्र राज्य)

पत्ता : श्रीकृष्ण नगर, दर्डा नगर जवळ, दारव्हा रोड, यवतमाळ – ४४५ ००१.

२३. मानवी हक्कांचे महत्त्व

प्रा.डॉ.देवलाल सु. आठवले
पदवी व पदव्युत्तर राज्यशास्त्र विभाग
श्रीमती कोकीळाबाई गावंडे महिला
महाविद्यालय, दर्यापूर जि.अमरावती
Cell No. – 9881480343
Email – mrdsathawale@gmail.com

मानवी विकासाठी हक्क आणि स्वातंत्र्य अत्यंत महत्त्वपूर्ण आहेत. ज्याशिवाय मानवाला सर्वांगीण विकास साधता येत नाही. मानवी हक्कांची आवश्यकता स्पष्ट करताना लास्की म्हणतो की, "सामाजिक जीवन जगताना व्यक्तीला स्वत:चा सर्वांगीण विकास साधण्यासाठी हक्क महत्वाचे आहेत, ज्याशिवाय व्यक्तिविकास संभव नाही." प्रत्येक समाजात मानवाला सामाजिक, आर्थिक, राजकीय सांस्कृतिक अधिकारांसाठी लढा द्यावा लागला आहे. मुळात मानव हा स्वातंत्र्यप्रिय प्राणी आहे. निसर्गत: त्याला काही मानवी हक्क प्राप्त झाले आहेत. लोक म्हणतो, "मानवास निसर्गाकडून जीवन जगण्याचा, स्वातंत्र्याचा, संपत्तीचा अधिकार प्राप्त झाला आहे, तो कोणत्याही सरकारला हिरावून घेता येत नाही." याच संदर्भात रूसो म्हणतो, "मनुष्य स्वतंत्र जन्माला आला पण सर्वत तो श्रुंखलात जखडला गेला आहे." रूसोचे हे वाक्य आजच्या काळात तंतोतंत लागू पडते.

अलीकडच्या काळात मानवी हक्क हा विषय जेवढया मोठया प्रमाणात चर्चिला गेला त्या अगोदर कधीही चर्चिला गेला नाही. दोन महायुध्दे, झोरची जुलमी राजवट, नाझी व फॅसीस्टवादाचा उदय यांनी मानवी हक्कांची पायमल्ली मोठया प्रमाणात केली. दक्षिण आफ्रीकेतील वर्णभेद, जर्मनीतील वेशभेद, भारतातील जातीभेद, युरोपमधील वर्गभेद, युगोस्लाव्हीया, अफगाणीस्तान, इराक यावरील अमेरिकन आक्रमणे यामुळे मानवी हक्कांपुढे फार मोटे आव्हान उभे राहीले. अंतर्गत शांतता व सुरक्षिततेच्या नावाखाली राष्ट्रे आपल्याच जनतेविरूध्द बळाचा वापर करू लागली. शांतता आणि सुव्यवस्थेला धोका निर्माण करणाऱ्याविरूध्द शस्त्रास्त्रांचा वापर करण्यात आला, ज्यात अनेक निरपराध, शांतताप्रिय जनता मारल्या गेली आणि आजची परिस्थिती यापेक्षा काही वेगळी नाही.

Smt. K.G.M.

मानवी हक्कांचा वैश्विक जाहीरनामा :

संयुक्त राष्ट्र संघाकडून दिनांक 24 ऑक्टोबर 1945 रोजी स्वीकारण्यात आलेल्या संयुक्त राष्ट्र संघाच्या सनदेच्या प्रस्तावनेत मानी हक्कांचा स्वीकार केलेला आहे. प्रस्तावनेत म्हटले आहे की, "मानवी संयुक्त राष्ट्र संघाची जनता हे मतांशी असून विश्वास करतो की, सर्व व्यक्तीस समान मुलभूत मानवी अधिकार आहेत. सर्व स्त्रिया व पुरूष, लहान किंवा मोठे राष्ट्र यांना समान अधिकार असतील." दिनांक 10 डिंसेबर 1948 रोजी मानवी हक्कांच्या नैतिक जाहीरनाम्यात मान्यता देवून स्वीकारण्यात आला. संयुक्त राष्ट्र संघाच्या सनदेच्या या

नाम्यात आणि अन्य सहा कलगांमध्ये मानवी हक्कांचा उल्लेख आहे. 7 व्या कलमांमधून व्यक्त झालेला मानवी हक्कांचा आशय, हा जाहिरनामा विस्तारित स्वरूपात मांडतो. या कलमातंर्गत संयुक्त राष्ट्राच्या आमसभेने दिनांक 10 डिंसेबर 1948 रोजी अठ्ठेचाळीस विरूध्द शुन्य अशा मतदानाने जाहीरनामा स्विकारला. या जाहिरनाम्याची सुरूवात एका छोटयाशा उद्देशपत्रिकेने होते. मानवी हक्कांचा जाहीरनामा दुसऱ्या महायुध्दाचा कटू अनूभवातून उदयास आलेला होता. ज्यात जागतीक मानवी प्राण्याच्या हक्कांचा उल्लेख करण्यात आला. 8 जाहीरनाम्यात एकूण तीस कलमे समाविष्ट करण्यात आली आहेत. यात हक्कांविषयी समान तत्त्वे, वैयक्तिक हक्क, कायदेविषयक हक्क, आर्थिक, सामाजिक आणि सांस्कृतिक हक्क तसेच इतर तरतुदी समाविष्ट करण्यात आलेल्या आहेत. जगाच्या सर्व भागातील माणसांना हे हक्क उपभोगायला मिळाले पाहिजे, असे म्हटले आहे. हा जगातील लोकांच्याआणि राष्ट्रांच्या उपलब्धीचा सामान्य मापदंड आहे असे जाहीरनाम्यात म्हटले आहे:

आज जगातील बहुतांश राष्ट्रांनी मानवी हक्कांच्या वैश्विक जाहीरनाम्यावर स्वाक्षऱ्या करून त्यास मान्यता दर्शविली आहे. परंतु स्वाक्षऱ्या करणाऱ्या राष्ट्रांना तो बंधनकारक राहील असे जाहीरनाम्यात कोठेही म्हटले नाही. या जाहीरनाम्याच्या नैतिक प्रभाव प्रत्येक राष्ट्राच्या राज्यकर्त्यांवर पडला आहे आणि जवळपास सर्वंच राष्ट्रांनी मानवी हक्कास मुलभूत अधिकाराच्या रूपाने आपल्या देशाच्या संविधानात स्थान दिले आहे.

भारतात मानवी हक्क आयोगाची स्थापना आणि घटनेतील तरतूद :

भारतात मानवी हक्कास संरक्षण देण्यासाठी राष्ट्रीय पातळीवर राष्ट्रीय मानवी हक्क आयोगाची स्थापना करण्यात आली, तर राज्य मानवी हक्क आयोग स्थापन करण्यात आले आहेत. शिवाय मानवी अधिकार कोर्टाचीही स्थापना करण्यात आली आहे. राज्यघटनेच्या अंमलबजावणीच्या चौरेचाळीस वर्षानंतर भारतात मानवी अधिकार आयोगासंबंधीचा अध्यादेश राष्ट्रपतीव्दारा दिनांक 28 डिंसेबर 1993 रोजी पारित करण्यात आला, जो मानवी अधिकार संरक्षण अधिनियम 1993 या नावाने ओळखल्या जातो, ज्याची अंमलबजावणी दिनांक 1 मार्च 1994 मध्ये करण्यात आली.

भारताच्या राज्यघटनेचा अभ्यास केला तर असे दिसुन येते की, उद्देशपत्रिकेतच स्वातंत्र्य, समता, न्याय, बंधुभाव यांचा उल्लेख करण्यात आलेला आहे. मुलभूत अधिकारांत कोणत्याही प्रकारच्या भेदभावाशिवाय समतेचा अधिकार कलम 18 ते 14 नुसार स्विकारण्यात आलेला आहे. व्यक्तीची प्रतिष्ठा अबाधिकत ठेवण्यासाठी त्यांच्या सर्वांगीण विकासाच्या दृष्टीकोनातून व कोणत्याही प्रकारच्या अन्यायापासून संरक्षण मिळविण्यासाठी स्वातंत्र्यांचा अधिकार कलम 18 ते 22 मध्ये बहाळ करण्यात आलेला आहे. शोषण, पिळवणूक, बेठबिगारी व बालमजुरीपासून संरक्षणासाठी शोषण तसेच पिळवणूकीपासून संरक्षणाचा अधिकार देण्यात आला आहे. धार्मिक स्वातंत्र्य अबाधित ठेवण्यासाठी धार्मिक स्वातंत्र्याचा अधिकार कलम 25 ते 28 मध्ये देण्यात आला. अल्पसंख्याकांच्या हितासाठी आणि शैक्षणिक व सांस्कृतिक अधिकार देण्यात आला आहे. या सर्व अधिकारांच्या रक्षणासाठी घटनात्मक उपाययोजनेचा अधिकार कलम 32 नुसार दिला आहे. शिवाय मार्गदर्शक तत्वांत कलम 38 ते 51 यात समाजकल्याण व व्यक्तिकल्याणांचा तरतुदी करण्यात आलेल्या आहेत. कलम

51 (अ) मध्ये मुलभूत कर्तव्यांचा समावेश करण्यात आला आहे. तसेच कलम 266 नुसार हायकोर्टाला रीट काढण्याचा अधिकार दिला आहे. कलम 300 (अ) संपत्तीचे संरक्षण करण्याचा अधिकर देण्यात आलेला आहे. कलम 325 व 326 नुसार सर्व प्रौढ नागरिकांना कोणत्याही प्रकारच्या भेदभावाशिवाय मतदान यादीत नाव समाविष्ट करता येईल व मतदानाचा हक्क बजावण्याचा अधिकार राहील. 9 असे स्पष्ट करण्यात आले आहे.

मानवी हक्कांचे महत्व :

मानवी हक्कांचे महत्व जीवनांच्या सर्वच अंगांतून आहे. मानवी समाजाच्या निर्मितीपासूनच मानवी अधिकारांचे महत्व मान्य करण्यात आले आहे. जीवन जगण्याचा, व्यक्तिगत स्वातंत्र्याचा, मालमत्तेचा अधिकार मानवाला निर्गत:च मिळालेला आहे. इतिहास यास साक्ष आहे की, या हक्कांशिवाय मानवाला स्वत:चा विकास साधता आलेला नाही. जेव्हा-जेव्हा या अधिकारांवर मर्यादा, निर्बंध जुलमी राजवटींकडून घालण्यात आले आहेत, तेव्हा-तेव्हा मानवी विकास समाजाचा विकास खुंटलेला आहे व समाजात मानवी अधिकारांसाठी संघर्ष झालेला आहे.

समाजकल्याण व व्यक्तिगत विकासासाठी :

विसाव्या शतकात कल्याणकारी राज्याची संकल्पना स्वीकारण्यात आली. या व्यवस्थेत समाजाच्या अनेक अंगांतून विकास साधण्याचा प्रयत्न केला जातो. राज्य व्यवस्थेकडेन सर्व प्रकारच्या तरतुदी केल्या जातात. सर्व प्रकारच्या संधी व्यक्तीला प्राप्त करून दिल्या जातात. समाजातील मागास, दुर्बल घटकांना आर्थिक मदत देऊन त्यांची उन्नती केली जाते. व्यक्तीला सर्व प्रकारच्या सुविधा, हक्क प्राप्त झाले तर विकास आपोआपच होतो. झार, नाझी, फॉसीस्ट राजवटीत नागरिकांचे सर्व अधिकार नाकारण्यात आले होते. खूप मोठे अन्याय व अत्याचार त्या समाजावर, मानवावर झाले. पर्यायाने अंतर्गत संघर्षाला त्यांना तोंड द्यावे लागले. व्यक्तिविकास हा मोकळया व स्वच्छ वातावरणातच शक्य आहे. निर्बंध व्यवस्थेत विकास शक्य नाही. म्हणून समाजाच्या विकासाची या व्यक्तीच्या विकासाची नाळ थेट मानवी हक्कांशी संबंधित आहे. कोणत्याही समाजाला मानवी हक्क नाकारून विकास करता आलेला नाही. "प्रत्येक व्यक्तीला त्याच्या इच्छेनुसार व्यवसाय निवडण्याचे, स्थानिक होण्याचे, राजकारणात भाग घेण्याचे तसेच सामाजिक हक्क द्यावेत." ज्यातून व्यक्तीला विकासापर्यंत पोहचता येईल. समाजाच्या, व्यक्तीच्या विकासासाठी मानवी हक्कांची आवश्यकता आहे.

शोषण व पिळवणुकीपासून मुक्तता :

भांडवलवादी देशात पिवळणूक व शोषण तर आहेच, परंतु समाजवादी लोकशाही स्विकारलेल्या राष्ट्रांत देखील हा अन्याय दिसून येतो. उद्योगप्रधान राष्ट्रांत कामगारांना आठ तासापेक्षा जास्त वेळ काम करावेच लागते. तसेच तेथील परिस्थिती कामगारांच्या काम करण्याच्या विपरीत असते. कोणत्याही प्रकारच्या सुविधा उपलब्ध नसतात. निवृत्तीवेतनाची हमी नसते. यापेक्षा वेगळी परिस्थिती समाजवादी लोकशाही राष्ट्रातील नाही. वेठबिगारीची पध्दती आजही आढळून येते. महाराष्ट्राच्या ठाणे जिल्हयात वेठबिगारीचे अनेक प्रकार एकविसाव्या शतकात समोर आले आहेत. दारिद्रयामुळे असंख्य लोकांचे हक्क कसे हिरावले जातात, या बाबतीत नेल्सन मंडेला म्हणतात, "दारिद्रयामुळे जगातील कोटयवधी लोकांना

अन्न, वस्त्र, निवारा, शिक्षण, आरोग्य सेवा, निकोप पर्यावरण यांसारख्या मुलभूत गरजांपासून वंचित व्हावे लागते. म्हणजे त्यांना माणूस म्हणून जगण्याचा हक्कच नाकारला जातो. मानवी हक्कांच्या वैश्विक जाहीरनाम्यात व्यक्त झालेल्या विचारांचा हा पोर पराभव आहे. जगातील विविध पातळीवरील श्रीमंत आणि दारिद्रय यांच्या विभाजनरेषा हेच दर्शवितात. देशादेशांचे उत्तर आणि दक्षिण विभाजन हेच दर्शविते." अशा शोषण व पिळवणुकीपासून मुक्तता मिळविण्यासाठी मानवी हक्क महत्वाचे आहेत.

स्त्री विकासासाठी :

स्त्रियांचे शोषण व पिळवणूक प्राचीन काळापासूनच सर्वच राष्ट्रांत होत आलेली आहे. आजच्या 21 व्या शतकातही यात कोणतीही कमी नाही. उलट त्यात वृध्दी होत आहे. महिलांच्या विरोधात हिंसा किंवा शोषण, केवळ युध्द वा शरणार्थी शिबिरांतच नाही, स्वत:च्या घरात व काम करण्याच्या ठिकाणीही शोषण व पिळवणूक होत आहे. घरगुती हिंसेने आज व्यापक स्वरूप धारण केलेले आहे. यातून त्यांना शारिरीक पीडा व छडवणुकीला सामोरे जावे लागत आहे. संयुक्त राष्ट्र संघाच्या मानव विकास अहवालामध्ये म्हटले आहे की, "असा एकही समाज नाही की जिथे स्त्रिया सुरक्षित आहेत आणि त्यांना बरोबरीचे स्थान दिल्या जाते. व्यक्तीगत असुरक्षा त्यांचा पिच्छा पालनपोषनापासून ते स्मशानभूमीपर्यंत करते. बालपणापासून ते वृध्दापकाळापर्यंत सतत त्यांच्यावर लिंग आधारावर अन्याय, अत्याचार करण्यात आला. 14 संपूर्ण समाजाच्या महिला व मुलींच्या विरूध्द हिंसा चालु आहे. त्यामुळे समाजाचा विकास खुंटला आहे. लिंगभेदामुळे कोठी महीलांना जीव गमवावा लागला आहे. अमेरीकेत प्रत्येक 10 सेंकदाला एका स्त्रिला तिच्या जवळच्या साथीदारांकडून दुर्व्यवहाराला सामोरे जावे लागते. भारतात प्रत्येक वर्षी पाच हजार स्त्रियांना हुडयांच्या कारणामुळे मारले जाते. भारतात आज महिला सर्वच क्षेत्रात असुरक्षित आहे. भ्रुणहत्या, बालबलात्कार, बालवेश्यावृत्ती यांना सामोरे जावे लागत आहे. महीला व मुलांचा व्यापार आंतरराष्ट्रीय क्षेत्रात वाढल्याचे दिसते. वेश्याव्यवसायासाठी महीलांची सर्रास विक्री होत आहे. या सर्व गोष्टी थांबल्या तरच मानव विकास संभव आहे.

मुलांच्या शैक्षणिक दृष्टीकोनातुन :

मुले ही कोणत्याही समाजाची भवितव्य असतात. त्यांच्या सर्वांगीण विकासाची जबाबदारी त्यांच्या पालकांबरोबरच राष्ट्रांचीही असते. परंतु मुलांच्या बाबतीत समाजाची उदासीनता यावरून दिसून येते की, बालकामगारांची संख्या मोठया प्रमाणात आहे. अनेक विद्यार्थी शिक्षणापासून वंचित आहे. दारिद्रयामुळे कित्येक मुलांना मुलभूत सुविधा तर नाहीच, पण अन्न, वस्त्राअभावी कुपोषणाला सामोरे जावे लागते. लॅटिन अमेरिका, दक्षिण आफ्रीका, पाकिस्तान इत्यादी राष्ट्रासहीत भारतातही कुपोषित बालकांची संख्या कमी नाही. बिहार, उत्तरप्रदेशासहीत महाराष्ट्रातील नंदुरबार जिल्हयात कुपोषित बालकांची संख्या मोठया प्रमाणात आढळते. मुलांचा व्यापार, लैंगिक शोषण, अंधश्रध्देतून जाणारे बळी इत्यादी घटना समाजात सर्रास घटतात. हे सर्व थांबणे गरजेचे आहे. त्यांना त्यांचे जीवन घडविण्यासाठी सर्व सुख्स-सुविधा उपलब्ध करून देण्याची आवश्यकता असून हे मानव अधिकारांच्या माध्यमातून शक्य आहे.

संदर्भ :

1. Rajiv Tiwari Political Science, Manoj Publication, Delhi. P.461
2. Rajiv Tiwari Political Science, Manoj Publication, Delhi. P.471
3. Archna Chaturvedi Political Theory, Commonwealth Publication, Delhi. P.344
4. अरूण रॉय़, भारत का राष्ट्रीय मानव अधिकार आयोग, राधा पब्लीकेशन दिल्ली. पृ. 8
5. अरूण रॉय, भारत का राष्ट्रीय मानव अधिकार आयोग, राधा पब्लीकेशन दिल्ली. पृ. 8
6. Rajiv Tiwari Political Science, Manoj Publication, Delhi. P.473
7. डॉ.ज.रा.शिंदे, प्रशांत अमृतकार, समकालीन राजकाराणातील प्रमुख समस्या, चिन्मय प्रकाशन औरगांबाद, पृ.112
8. Biswas Ray, Human Right Gender and Environment, Arise Publisher & Distributor Delhi, p.93
9. Dr.B.T.Faida, Indian Policy, Sahiya Bahvan Pub. Agra. P.17
10 Dr.G.Velan Human Rights & Development Issues. The Associated. P.1
11 अरूण रॉय, भारत का राष्ट्रीय मानव अधिकार आयोग, राधा पब्लीकेशन दिल्ली. पृ. 16
12 A.S.Kohali, Human Rights & Social Work, Kanishka Pub. Delhi, P.1
13 डॉ.ज.रा.शिंदे, प्रशांत अमृतकार, समकालीन राजकाराणातील प्रमुख समस्या, चिन्मय प्रकाशन औरगांबाद, पृ.123
14 मासिक, समाजकल्याण, मार्च 2010, नवी दिल्ली, पृ.18
15 Dr.Sitaram Sharma, Perspective on Human Rights in India Agrawal Pub. Jaipur, P.333

Principal
(Dr. A.R.Choukhande)
Smt. Kokilabai Gawande Mahila
Mahavidyalay, Daryapur,
Dist.Amravati

२४. दलित महिलांचे मानवी हक्क : एक अभ्यास

प्रा. डॉ. नवनाथ गो. अडकिणे
राज्यशास्त्र विभागप्रमुख
कै.बाबासाहेब देशमुख गोरठेकर महाविद्यालय, उमरी
Email id-ngadkinc@rediffmail.com
Mob no. ९४२१३००५४२

मानवी हक्क हा जार्गतिक स्तरावरील एक महत्वचा विषय मानला जातो. सध्या जगामध्ये दहशतवादाने थैमान घातले आहे. त्यामूळे मानवी हक्कांना आंतरराष्ट्रीय स्तरावर विशेष महत्त्व प्राप्त झाले आहे. मानवाला आपले जीवन सुखी , आनंदी , समाधानी, निर्भय बनवण्यासाठी काही हक्क आवश्यक असतात. त्यामध्ये मानवी हक्काना अनन्यसाधारण महत्त्व प्राप्त झाले आहे. कारण जगातील कोणतीही व्यक्ती , संघटना किंवा शासन एखादया व्यक्तीचे मानवी हक्क हिरावून घेऊ शकत नाही.

संयुक्त राष्ट्राची निर्मिती झाल्यानंतर मानवी हक्कांना विशेष प्राधान्य दिले गेले. विसाव्या शतकाच्या उत्तरार्धात जगामध्ये दहशतवादी कृत्ये ठळकपणे सुरु झाली. दहशतवाद निर्माण करणाऱ्या गुन्हेगारांची धरपड करुन त्यांचे हस्तांतरण करण्यात आले. या संदर्भात राष्ट्राराष्ट्रांमध्ये करार होउ लागले. दहशतवादाविरुद्ध योग्य उपाययोजना करण्याच्या संदर्भात विविध राष्ट्रांनी आपापल्या परराष्ट्र धोरजात प्राधान्य दिले. त्याचबरोबर दहशतवादयांचे मानवी हक्क हा मुद्दाही समोर आला. एकंदरीत विचार करता मानवी हक्क हा जार्गतिक स्तरावर काळजीचा विषय बनला आहे.

भारताच्या दृष्टिकोनातून विचार करता येथे प्राचीन काळापासून अनेक घटकांना मानवी हक्कापासून वंचित रहावे लागले आहे. त्यातच दलित महिलांना प्राचीन काळापासूनच फार हाल-अपेष्टा सहन कराव्या लागल्या आहेत. म्हणून वर्तमानकाळातील दलित महिलांचे मानवी हक्क हा विषय या पेपरचा मुख्य विषय आहे.

मानवी हक्कांचा अर्थ

दलित महिलांचे मानवी हक्क यावर काही लिहण्या आगोदर मानवी हक्क म्हणजे काय पाहणे गरजेचे आहे. वेगवेगळया काळात वेगवेगळया विचारवंतांनी मानवी हक्कांसंबधी वेजवेजवेळया व्याज्या जे लेल्या आहेत. त्यापैकी काही महत्वपूर्ण व्याख्या मी तुमच्यासमोर ठेवतो ज्यातून मानवी हक्काचा अर्थ स्पष्ट होण्यास मदत होईल.

हेन्री डेव्हिड थारो या विचारवंतांने त्याच्या सिव्हिल डिसओबिडियन्स या ग्रंथामध्ये मानव अधिकार ही संज्ञा सर्वप्रथम वापरली . मानवी हक्कांचा विचार युरोप खंडात सर्वप्रथम सुरु झाला.इंग्लंडमधील जॉन राजाने त्यावेळच्या प्रथा, संकेत, नियम धडकावून लावले होते. त्यावेळी